

Rok Stergar

Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno

(2. del)

»V manj nego četrt ure je Mergy slišal imena ljubimcev skoraj vseh dvorskih dam in število dvobojev, ki jim je bila povod njihova lepota. Videti je bilo, da je sloves kake dame v sorazmerju s smrtmi, ki jih je povzročila...«

Prosper Mérimée, Šentjernejska noč

»Ehre verloren, alles verloren«²²⁵

Kodeks časti

Obnašanje staroavstrijskega častnika je bilo močno ujeto v okvir, ki so ga predstavljali službeni predpisi ter kodeks časti. Častniki so v svojem stanu videli moderno inkarnacijo srednjeveškega viteštva in njihov kodeks časti je bil v mnogočem nadaljevanje viteške tradicije.²²⁶ Stanovska čast je bila izredno pomembna vrednota in vsak častnik jo je moral braniti tudi za ceno lastnega življenja. Za tistega, ki se je temu poskušal »strahopetno« izogniti, ni bilo milosti. Nebranje časti je s seboj prinašalo izgubo čina in s tem službe.²²⁷

Vsakršno dvomljivo ravnanje častnikov je obravnaval Častni svet (*Ehrenrat*). Institucija častnega razsodišča je bila v avstrijsko armado uvedena 1867; tudi z namenom, da bi z zaostritvijo častniškega etosa okrepila moralo častnikov, ki je bila močno prizadeta zaradi porazov v letih 1859 in 1866.²²⁸ Častno razsodišče je razsojalo o prekrških proti »nicht kodifizierbaren Gesetzen der Ehre.«²²⁹ *Ehrenrat* je lahko obtoženega oprostil, ga spoznal za krivega ogrožanja stanovske časti ali ravnanja v nasprotju z njo.²³⁰ Slednja razsodba je prinašala odvzem čina in posledično odpustitev iz vojske.

Vse to je kot nekakšen Damoklejev meč viselo nad slehernim častnikom, ki je moral biti vsak trenutek pripravljen poseči po orožju, da bi ubranil svojo čast. Braniti pa je moral tudi čast celotnega častniškega zbora, armade in cesarja. Vojaški kazenski zakonik je *obrambo časti v sili* (*Ehrennotwehr*) izrecno dovoljeval.²³¹ Častnik je moral hitro presoditi nastalo situacijo: če se ni odločil za posredovanje, je lahko izgubil čast, čin in službo, če pa se je prehitro odločil zanj, je bil lahko kaznovan po vojaškem kazenskem zakoniku.²³² V kakšne

²²⁵ A. Schnitzler, *Leutnant Gustl*, str. 22.

²²⁶ Prim. H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 15.

²²⁷ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 155, 156.

²²⁸ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 84.

²²⁹ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 84.

²³⁰ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 89.

²³¹ »Ehrennotwehr ist straffrei: Wenn Off.[izier] in Gegenwart einer oder mehrerer anderer Personen angegriffen, sich, um der Fortsetzung solcher Beleidigungen ein Ziel zu setzen, auf der Stelle der ihm zuständigen Waffe bedient.« (*Militär-Strafgesetzbuch, Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Oesterreich, Jahrgang 1855, VI. Stück, Wien 1855, § 114*).

notranje stiske je to lahko vodilo, nam v *Poročniku Gustlu* lepo – čeprav namenoma pretirano – popisuje Arthur Schnitzler. Junaku je prisodil naslednje, častniku neprimerne misli: »*Um Gottes willen, hab' ich geträumt?... Hat er das wirklich gesagt?... Wo ist er denn?... Da geht er... Ich müßt' ja den Säbel ziehen und ihn zusammenhauen –*«, in si zaradi tega (kot rezervni častnik) prislužil postopek pred oficirskim častnim svetom.²³³

Častnik je v situacijah, ki so zahtevale njegovo ukrepanje, dejansko izbiral med obrambo časti in svojo službo. In mnogi primeri nam pričajo, da častniki niso prav nič pomišljali »ustrezno« ukrepati. Seveda je tako ravnanje med civilisti zbuvalo hudo negotovanje in proteste. Za žalitev je namreč veljal že strm pogled (tkim. fiksiranje) in nič hudega sluteči kavarniški gostje so pogosto postali tarče oficirskih sabelj. Novice o takšnih dogodkih so pogosto prišle na strani časopisov: »*V ... kavarni 'Lloyd' so sedeli pri eni mizi trije častniki, pri drugi pa dva mlada meščana. Častniki so baje mislili, da jih civilista 'fiksirata' ter so navalili na nju z golimi sabljami. Oba moža so ranjena odnesli*«²³⁴

Vendar pa ni bilo vedno nujno poseči po orožju in našle so se tudi bolj miroljubne rešitve: »*Provokacija heilovcev. Včeraj je v kavarni pri »Slonu« igrala ciganska godba, ki je zaigrala avstrijsko himno. Navzoče občinstvo je vstalo, samo dva nista hotela vzdigniti svojih teles – sin kavarnarice Gnezde in pa neki Hirschlager. Tudi na opozorenje nista vstala, nakar so častniki in civilisti zagnali hrup in kričali, naj se pobereta. Morala sta se takoj odstraniti.*«²³⁵ Zakaj so se v tem primeru navzoči častniki zadovoljili le z odhodom obeh predrznežev, ni znano – kodeks časti ni dovoljeval oboroženega nastopa, če je žalivec takojci sprejel napoved dvoboja ali če je bil navzoč policist. Prav tako častnik ni smel uporabiti svoje sablje oziroma službenega revolverja, če orožja ni imel pri sebi v trenutku žalitve ali pa je bil v civilni opravi.²³⁶

Dvoboj

Častne zadeve so se med avstrijskimi častniki, študenti in meščani pogosto reševale z dueliranjem. Zgodovinsko dvoboj izvira od Germanov; »*od tod se je z marsikaterimi drugimi poganjskimi napakami presadil na krščanska tla.*«²³⁷ In v katoliški Avstriji je naletel na tako plodna tla kot le redkokje v Evropi. Cesarski in kraljevi častniki pa so bili med najpogostejšimi dvobojevalci in med najstrastnejšimi zagovorniki dvoboja.

Le strinjam se lahko z I. Deákom, ki trdi: »*Die Ehrennotwehr war für das Militär ein notwendiges Übel, das Duell ... hingegen adelte in ihren Augen den Betroffenen und war ein fester Bestandteil des erhabenen Lebensstils des Offiziers.*«²³⁸ Dvoboj je tak status ohranil kljub temu, da je prvo prepoved dvobojevanja že 1617 izdal cesar Matija in se je država vsaj verbalno ves čas borila proti nesmiselnemu pobijanju.²³⁹ V času, ki ga obravnavam, sta

²³² »*Officiere, die sich aus Anlaß einer vermeintlicher oder wirklich erlittenen Beleidigung der ihnen zuständigen Waffen gegenseitig auf der Stelle bedienen, sind, wenn sie nicht innerhalb der Grenzen einer gerechten Nothwehr befunden haben, im Falle der Tödtung eines Theiles mit Kerker von einem bis fünf Jahren und bei stattgefundener schwerer körperlicher Verletzung von sechs Monaten bis zu einem Jahre zu bestrafen, ...*« (Militär-Strafgesetzbuch, § 445).

²³³ A. Schnitzler, *Leutnant Gustl*, str. 17. Slovenski prevod v: Arthur Schnitzler, *Poročnik Gustl*. Gospodična Else, Ljubljana 1995 (prevedla Mira Miladinović-Zalaznik). Navedeni odstavek je na strani 15.

²³⁴ *Slovenski narod*, 7.5.1902, št. 104, str. 4.

²³⁵ *Slovenec*, 21.8.1900, št. 190, str. 5.

²³⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 158.

²³⁷ [Janez Evangelist Krek], *O dvoboji*, *Slovenec*, 20.1.1887, št. 15, str. 1. O zgodovini dvoboja kratko I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 160.

²³⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 159.

dvoboj prepovedovali tako civilna kot vojaška zakonodaja (seveda tudi cerkvene moralne norme) in dvobojevalcem ter sekundantom so grozile stroge kazni. Določbe vojaškega kazenskega zakonika so bile glede tega povsem jasne.

»Wer jemanden aus was immer für einer Ursache zum Streite mit tödlichen Waffen herausfordert, und wer auf eine solche Herausforderung sich zum Streite stellte, begeht außer dem Falles des § 602 das Verbrechen des Zweikampfes.«²⁴⁰

»Wenn ein Offizier jemanden zum Zweikampfe herausgefordert hat, ohne daß es jedoch bis zur Stellung zum Kampfe gekommen ist, so soll er für dieses Vergehen mit Arrest von einem bis zu drei Monaten bestraft werden.«²⁴¹

Ravnanje države pa je bilo precej bolj dvolično, kot nam kažejo zakoni. V resnici je država dvobojevanje častnikov dopuščala. Še več: tiste, ki so dvoboj odklonili, so častna razsodišča obsojala na odvzem oficirskih časti.²⁴² Ker je državni poglavar in vrhovni poveljnik zvestobo vladarju in viteštvo postavljaj pred vse druge vrline in razglašal, da »vrednost vojske ne temelji na omikanih, marveč pogumnih in viteških oficirjih«,²⁴³ nas takšno ravnanje ne more čuditi. Hubert Mader je v svojem delu o dvobojevanju zapisal: »Das Duell demonstrierte die Bereitschaft des Offiziers, sein Leben im Dienste der Ehre des Korps aufs Spiel zu setzen. ... die Ehre des Korps [war] jedoch eng mit der Ehre des Monarchen als Obersten Kriegsherrn verbunden – sodaß der Offizier letzten Endes auch die Ehre des Herrschers verteidigte ... eine Handlungsweise, die von ihm im Kriege gleichfalls verlangt wurde.«²⁴⁴

Ob takem ravnanju države ni čudno, da se je dvobojevanje čez vse meje razširilo tudi med drugimi »satisfaktionsfähig« državljanji. Zlasti, ako upoštevamo, da je bilo med njimi mnogo rezervnih ali upokojenih častnikov, ki jih je k temu zavezoval oficirski kodeks časti.²⁴⁵ Oficirski častni sveti namreč niso pomišljali in so kršilce kodeksa – ne glede na to, da niso bili v aktivni službi – striktno kaznovali. Če verjamemo časnikom, se niso obotavljali niti, kadar je obdolženec že umrl. *Slovenski narod* je leta 1902 poročal o postopku proti častniku v rezervi, ki ga je bil častnemu svetu prijavil nihče drug kot ljubimec njegove žene. Obtožba se je glasila, da je toženi: »vedel za razmerje svoje žene, a vendar ni pozval njega, zapeljivca na dvoboj.«²⁴⁶ »Mož je mejtem na pljučnici umrl in njegova udova se je poročila s svojim ljubimcem. No, častniški sod je tudi po smrti obtoženca razpravljaj nadalje to afero ter je določil, da mu je vzeti šaržo.«²⁴⁷

Zelo se je dvoboj razširil med študenti in marsikdaj je bil sredstvo za nacionalno obračunavanje. Seveda pri tem niso izostali slovenski visokošolci, ki so se spopadali z nemškimi Karniolci in drugimi burši.²⁴⁸ V neumnosti jim pač ni kazalo zaostajati za Nemci. Vladimir Ravnihar, ki je bil eden »prvoborcev«, v spominih slikovito popisuje enega izmed svojih dvobojev: »Stal sem sredi z žaganjem posute konjušnice. Moj nasprotnik jame besno napadati. Spoznal sem takoj, da hoče spretnost v borjenju nadomestiti s sirovo silo, s tem pa

²³⁹ Glej H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 113–117.

²⁴⁰ *Militär-Strafgesetzbuch*, § 437.

²⁴¹ *Militär-Strafgesetz*, § 602.

²⁴² H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 118, 119.

²⁴³ Jean-Paul Bled, *Franc Jožef*, Ljubljana 1990, str. 154.

²⁴⁴ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 119.

²⁴⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 162.

²⁴⁶ *Slovenski narod*, 3.1.1902, št. 2, str. 3.

²⁴⁷ *Slovenski narod*, 3.1.1902, št. 2, str. 3.

²⁴⁸ Prim. V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 28–30 in Janez Stergar, *Oris zgodovine Počitniške zveze Slovenije*, Ljubljana 1978, str. 10.

mi je odkril tudi svojo slabost. Pustil sem ga napadati, pa sem se umikal prestrezajoč njegove udarce. Pri umikanju pa mi je naenkrat zmanjkalo tal, da sem zadenjski padel. Nasprotnik proti vsem pravilom udari po meni ležečem ter mi preseka podplat na čevlju. Nadaljne nefaire zamahe sta preprečila njegova sekundanta. Torej spet nastopiva na drugi hod. Nasprotnik začne s svojo taktiko. Jedva pa dvigne roko, da bi s primo udaril po meni, napravim izpad in ga z vso močjo usekam po dvignjeni roki, ki sem jo presekala pod komolcem. Sablja mu pade iz rok in dvoboj je bil završen.«²⁴⁹

Ker je država proti civilom vseeno odločneje nastopala kot proti častnikom, so prvi za sekundante preventivno večkrat postavili častnike.²⁵⁰ Tisti, ki so bili častniki v rezervi, pa so se za čas dvoboja aktivirali in se tako izognili pregonu. Katoliški *Slovenec*, ki dvobojevanju seveda ni bil naklonjen, je takšno ravnanje izkoristil za obračun z ljubljansko »frakarijo«: »**Preprečeni dvoboj.** Danes zjutraj bi se moral vršiti v novi vojašnici dvoboj mej županovim sinom dr. Milanom Hribarjem in Konradom Voduškom. Povod dvoboju je bil neki ples v 'Narodnem Domu', h kateremu je bilo povabljenih samo okolu 50 rodbin iz takozvanih boljših krogov. Tam so nekateri 'frakarji' tako elegantno nastopili, da se niso dosti zgrazali, ko je Konrad Vodušek baje prevrnil neko gospodično, ne da bi jo poskusil pobrati. Brat dotične gospodične (menda g. Svetek) je kontrahirala g. Voduška, ki se pa na to zahtevo ni oziral, večji pogum pa je g. Vodušek imel na županovega sina, ker je mladi gospod eleganco Voduškovo hudo prekritikoval. Napovedal mu je dvoboj ter se pustil v svojem junaštvu pred dvobojem aktivirati. Tako je prišel v smolo samo županov sin.«²⁵¹

Seveda vsi niso bili navdušeni nad tovrstnimi relikti preteklosti. Več posameznikov in skupin je svoje nasprotovanje tudi javno izrazilo. Leta 1887 je proti dvoboju v seriji nepodpisanih člankov v *Slovenecu* nastopil Janez Evangelist Krek. Med drugim je sarkastično zapisal: »Orožja je več vrst po svetu; v sili je celó oslovsko čeljust orožje, toda vsakoršno orožje še ni sposobno za dvoboj. To je namreč mnogo preimenitna zadeva, da bi se z navadnim pipcem reševala. Za dvoboj mora biti posebno, nalašč zanj privilegirano orožje. In le kadar se je poleg teatraličnega efekta rabilo tudi pravo orožje, le tedaj se rovanje dveh ljudi, rovanje na življenje in smrt, smé imenovati s častnim imenom: dvoboj. – Če knečki fant v jezi svojemu tovarišu, ki ga je razžalil, zasadi vile v hrbet, živ krst ne poreče, da je bil to dvoboj. Če hlapec kol izdere iz plotu in plane na svojega nadhlapca s polenom v roki in če se potem na javni cesti obdelujeta in udrihata, tudi tega ne bo imenoval nikdo: dvoboj. Žandarji bodo zmagovalca kot nesramnega ubijalca prijeli in sodnija ga bo kot takega kaznovala.

Torej ne z nožem, – z mečem; ne s kolom, – s sabljo; ne s stolom, – s kroglico naj si žaljena čast skuša pridobiti prostora na nasprotnikovem trupu. Mar li ni oboje v resnici eno in isto? Četrta neumnost dvoboja!»²⁵²

Leta 1900 je močno nasprotovanje dueliranju ter polemiko o dvoboju po vsej dvojni monarhiji sprožila »Dvobojna afera Tacoli-Ledochowski«, o kateri je *Slovenec* obširno poročal v seriji člankov: »Pred nekaj dnevi se je zgodilo v častniškem krogu naše armade nekaj 'nečuvnega', kar sedaj razburja z malo izjemo vse avstrijske kroge. Neki katoliški častnik, poročnik pri 15. huzarskem polku, marki Anton Tacoli, je odklonil napovedani dvoboj in bil radi tega oropan vseh vojaških častij. Moral je kvitirati. Kmalu za tem je zadela jednaka usoda stotnika pri generalnem štabu grofa Josipa Ledochowskega, ki je odobral

²⁴⁹ V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 30. Ravnihar je zaradi dvobojevanja imel težave z dovoljenjem za poroko. Njegov spovednik je moral dobiti škofovo dovoljenje, da ga je lahko odvezal tega greha (prav tam).

²⁵⁰ Prim. V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 50.

²⁵¹ *Slovenec*, 26.1.1900, št. 21, str. 3.

²⁵² [Janez Evangelist Krek], *O dvoboju*, IV., *Slovenec*, 26.1.1887, št. 20, str. 2.

*Tacolijev nastop. Tudi ta je bil degradovan in, ker še ni doslužil vojaških let, mora kot navaden prostak služiti še pet mesecev.*²⁵³

Odpustitev obeh častnikov je vzpodbudila živahno nasprotovanje dvoboju; proti dueliranju sta se izrekla med drugim tudi dunajski nadškof kardinal Gruscha in veliki nasprotnik dvobojevanja španski infant Don Alfonso de Bourbon y Austria-Este.²⁵⁴ Prav v povezavi z združenjem, ki ga je v Španiji ustanovil slednji, je bila 4. decembra 1902 na Dunaju ustanovljena *Allgemeine Anti-Duell-Liga in Österreich*.²⁵⁵ Ta si je za cilj zadala zakonske novele, ki bi ustrezno zaščitile posameznikovo čast. Tako naj bi potreba po dvoboju za vselej izginila.²⁵⁶

Ligi so se priključili tudi nekateri častniki. Oficirskih branilcev dvoboja to gibanje seveda ni navdušilo in vojni minister Heinrich von Pitreich je leta 1903 poskušal članstvo v Ligi prepovedati celo rezervnim častnikom.²⁵⁷ Kljub temu je delovanje antiduelnega gibanja, ki ni ostalo omejeno le na Dunaj in Ligo, vplivalo na spremembo pravilnika *Ehrenrat* leta 1908. Ta je bila usmerjena tudi v omejevanje dvobojevanja.²⁵⁸ Več pa takrat v državi, v kateri sta se še nekaj let poprej dvobojevala ministrski predsednik in poslanec, verjetno ni bilo moč doseči.²⁵⁹

Dokončna prepoved je morala počakati do vojnega 4. novembra 1917, ko je dvobojevanje v svojem ukazu odločno prepovedal mladi cesar Karl. Takrat so vsi, ki so želeli tvegati svoje življenje za domovino in cesarja, že imeli dovolj drugih priložnosti na vseh frontah, koder so se borile vojske monarhije. In vsak moč, še posebno pa častnik, je bil predragocen, da bi mu država pustila umreti zaradi modrooke sosedove žene namesto za vero, dom in cesarja. Cesar je zato dal zapisati: »*Wer sein Leben im Zweikampfe auf das Spiel setzt, handelt nicht allein gegen Gebot und Gesetz, er handelt auch gegen sein Vaterland. ... Ich verbiete daher allen Angehörigen Meiner bewaffneten Macht den Zweikampf und jede Teilnahme an einem Zweikampf.*«²⁶⁰

²⁵³ *Slovenec*, 22.8.1900, št. 191, str. 1, 2 (prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 161, 162 in H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 129). Ob vsem zgražanju nad dvoboji pa je *Slovenec* z veseljem poročal o dvobojih med Karniolci in častniki. Zlasti, kadar so se ti končali neugodno za nemške dijake. »*Dvboj. Včeraj je bil v tukajšnji vojašnici 27. pešpolka krvav duel. Nek častnik je krepko namahal nekega prevročekrnega Karniolca.*« (*Slovenec*, 6.2.1900, št. 29, str. 3; prim. tudi *Slovenec*, 12.2.1900, št. 34, str. 3 in 13.2.1900, št. 35, str. 3).

²⁵⁴ Prim. *Slovenec*, 24.8.1900, št. 193, str. 2, 25.8.1900, št. 194, str. 2, 1.9.1900, št. 200, str. 4, 11.9.1900, št. 207, str. 3, 5, 24.9.1900, št. 218, str. 2 in 1.10.1900, št. 224, str. 2. Dovolj dober povzetek afere je tudi v: Gerd Holler, *...für Kaiser und Vaterland*, str. 94–99.

²⁵⁵ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 129. Pri prikazu delovanja Avstrijske lige proti dvobojem se naslanjam na njegov zgoščen prikaz.

²⁵⁶ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 131.

²⁵⁷ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 133. Heinrich von Pitreich, ki je bil rojen 10.11.1849 v Ljubljani, je bil vojni minister od 1902 do 1906, ko se je moral umakniti zaradi pripravljenosti na kompromis z Mažari. Častniki so bili tudi njegov sin Maximilian, brat Anton (tudi rojen v Ljubljani) in nečak Anton (gl. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* (VIII. Band), Wien 1983, str. 104, 105).

²⁵⁸ H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 87.

²⁵⁹ Prim. F. Šuklje, *Iz mojih spominov*, 2. del, str. 65, 66. Dvobojevala sta se Kazimir Badeni in nemški poslanec Karl Hermann Wolf, ki je prvemu ministru prestrelil laket (prav tam; prim. tudi Janez Cvirn, »*Sapratlo! To bo pa močan strel.*« *K zgodovini dvoboja na Slovenskem*, Zgodovina za vse, leto I/1994, št. 1, str. 34, opomba 8).

²⁶⁰ *Armee- und Flottenbefehl* z dne 4. novembra 1917. Navajam po [*Verbot des Zweikampfes in der Bewaffneten Macht durch Kaiser Karl*], im Felde 1917 (knjižica ima v knjižnici Vojnega arhiva (*Bibliothek des Kriegsarchivs*) signaturo Brosch. 3640).

Očitno je, da so bile besede izbrane tako, da bi zrušile sam temelj dvobojevanja – čast dvobojevalcev. Seveda je bil odpor proti odpravi obrambe časti »auf dem kurzen ritterlichen Wege des Duells«²⁶¹ precejšen. V nekaterih presojah častnih svetov je celo zaznati, da ti prepovedi niso dosledno uveljavljali.²⁶² Kljub temu pa je ta sprememba pomenila dokončen prelom z dotedanjo nojevsko prakso države.

Socialni izvor in materialni položaj

Socialni izvor

Seveda me je zanimalo tudi, iz kakšnega družbenega okolja so izvirali častniki ljubljanske garnizije. Ugotavljanje socialnega izvora do neke mere omogoča rubrika v *Qualifikationsliste*, ki navaja poklic očeta. Za tisti čas je značilno, da so matere ostale povsem anonimne; zabeleženi so bili pač le »producenti«. A ker so se takrat dekleta običajno možila z moškimi iz istega družbenega sloja, nam podatek o poklicu očeta za prvo silo zadostuje.

Seveda površne oznake poklicev skrijejo razlike, ki obstajajo znotraj posameznih poklicnih ali družbenih slojev. Vendar tudi iz skromnih podatkov, ki so na voljo, lahko dobimo dovolj dobro sliko o socialnem okolju, iz katerega so prišli častniki.

Poklice očetov sem razdelil na nekaj kategorij in tako na podlagi podatkov iz mojega vzorca *Qualifikationslisten* dobil naslednjo sliko (tabela 1).

	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
nameščenec	14,58%	10,56%	11,58%
državni uslužbenec	14,58%	18,31%	17,37%
vojaški uslužbenec	25,00%	34,51%	32,11%
obrtnik	6,25%	8,45%	7,89%
svobodni poklic	14,58%	11,27%	12,11%
posestnik	4,17%	4,23%	4,21%
delavec	0,00%	0,70%	0,53%
drugo	18,75%	4,23%	7,89%
neznano	2,08%	7,75%	6,32%

Tabela 1: Poklici očetov častnikov ljubljanskega častniškega zbora

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

Relativna večina častnikov je pričakovano izvirala iz vojaških družin; skupaj s sinovi državnih uslužbencev jih je bilo le malenkost manj od polovice (49,48%). Če bi k temu prišteli še nekaj nameščencev državnih podjetij (železnice...), bi rezultat bil povsem v skladu z vsedržavnim dvotretjinskim deležem.²⁶³ K temu je poleg upoštevanja družinske tradicije služenja monarhu svoje gotovo prispevalo še dejstvo, da so otroci častnikov plačevali precej nižje šolnine na vojaških šolah. Ker finančni položaj častnikov večinoma ni bil zaviden, je denar zanesljivo vplival tudi na odločitev o poklicu potomcev.²⁶⁴ »Die Militär-

²⁶¹ KM. Präs. 1918, 14–20/11–4 (navajam po H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 105).

²⁶² H. Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, str. 105, 106.

²⁶³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 222.

²⁶⁴ Letna šolnina na topničarski kadetnici je za častniške sinove znašala 24 K., za sinove rezervnih častnikov in državnih uslužbencev 160 K., sicer pa 300 K. (*Slovenec*, 20.3.1900, št. 64, str. 3 ali *Laibacher Zeitung*, 31.1.1901, Nr. 26, str. 205).

realschulen verdankten ihr Dasein nicht allein der Notwendigkeit, für den Offiziersnachwuchs zu sorgen und diesen schon von frühester Jugend an im gewünschten Geiste zu formen, sondern auch dem fürsorglichen Streben, Offiziere und Staatsbeamte materiell zu entlasten...» je v spominskem predavanju zapisal nekdanji častnik.²⁶⁵

Naj je na odločitev vplivalo to ali ono – sinovi so pogosto sledili očetu ali bratom. V virih najdemo celo vrsto primerov vojaških družin. V 27. domobranskem polku so nekaj časa skupaj služili bratje Emil, Karl in Oskar Petsche, skupaj sta bila v Ljubljani tudi Ludvik in Franc Zwirn, sinova nadučitelja iz Žusma na Štajerskem. V različnih obdobjih so bili v Ljubljani stacionirani tudi Mi[c]hael Lukanc pl. Savenburg in njegovi trije sinovi Anton, Michael ter Rudolf. Skupaj so služili tudi Eduard, Gustav in Viktor Nowy pl. Wallersberg, trije sinovi feldmaršallajtnanta.²⁶⁶

Med očeti ljubljanskih častnikov pa najdemo tudi tako redke poklice kot slikar portretov²⁶⁷ ali *Suez Canal-Pilot*.²⁶⁸ Med redke – a prav nič eksotične – poklice pa bi lahko uvrstili tudi delavce, saj je bil navaden delavec le oče enega častnika. Malo je bilo tudi sinov kmetov oziroma zemljiških posestnikov. Vsako dolgotrajno šolanje, tudi vojaško, je pač zahtevalo precej denarja, povrh pa še odtegnilo par rok iz domačega gospodarstva in tega si vsakdo ni mogel privoščiti. Kljub temu lahko rečemo, da so habsburški častniki prihajali iz zelo različnih socialnih okolij – med njimi najdemo tako plemiče kot sinove preprostih krajišnikov. Izbira častniške kariere je bila predvsem, če povzamem po Igorju Grdini, izraz patriotičnega razpoloženja in zaupanja v »trdnost obstoječega reda in sveta.«²⁶⁹

Tradicionalno močno je bilo v vojski zastopano plemstvo (med drugim je plemiški naslov dobil vsak častnik, ki je odslužil 30 oziroma 40 let). Ker ni uradnih statističnih ovrednotenij deleža plemstva v vojski, naj navedem le podatke iz vzorca I. Deaka in svoje izračune. Rezultati so precej podobni: delež se giblje okrog petine; polovica plemičev je izvirala iz starega plemstva.²⁷⁰ V Ljubljani je bilo nekaj več plemičev med častniki skupne vojske (24.6%) kot med domobranci (16.7%). Padajoči delež plemstva med visokimi častniki priča, da je zlasti visoko plemstvo našlo druge, bolj obetavne, poklicne možnosti. Plemstvo tako še zdaleč ni igralo tiste vloge, kot jo je nekoč.²⁷¹

Gmotni položaj častnikov

*»Preosnova častniških plač je še vedno pereča nerešena zadeva avstro-ogerskega častništva, ki je z vso gotovostjo računalo na to, da bo regulacija uveljavljena že z novim letom. Sedaj so se morje poučil, da to ne gre tako lahko. Toda mirovati ne morejo in ker živijo še vedno v trdni nadi, da se zadeva reši še v tekočem delegacijskem zasedanju, so objavili sedaj v nekaterih listih poročila, da se delegacijama predloži več naknadnih predlog, mej temi pa tudi ono glede povišanja častniških plač.«*²⁷²

²⁶⁵ O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 5).

²⁶⁶ Prim. *Qualifikationsliste* Emil Petsche, *1876, Karl Petsche, *1875, Oskar Petsche, *1882, Franz Zwirn, *1896, Ludwig Zwirn, *1876, Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1844, Anton Lukanc Edl. v. Savenburg, *1882, Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1886, Rudolf Lukanc Edl. v. Savenburg, *1879, Eduard Nowy Edl. v. Wallersberg, *1875, Gustav Nowy Edl. v. Wallersberg, *1876, Viktor Nowy Edl. v. Wallersberg, *1886 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁷ *Qualifikationsliste* Anton Brosch, *1864 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁸ *Qualifikationsliste* Hamilkar Ivančich, *1884 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁶⁹ I. Grdina, *Arduš, pejmo še v bar!*, str. 134.

²⁷⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 196.

²⁷¹ Pod črto naj omenim, da je v letih 1897–99 v 17. regimentu služil nadvojvoda Jožef Ferdinand (prim. Karol Capuder, *Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17*, Celovec 1915, str. 100), ki pa Ljubljane verjetno ni videl. Njegove *Qualifikationsliste* žal nisem dobil.

»Na Avstrijskem postavimo, ima vojniški častnik manjše plačilo, nego li kurivec kakše pisarnice«, je ob koncu 60-ih let 19. stoletja zapisal avtor podlistka v *Slovenskem narodu*.²⁷³ In čeprav je obdobje, ko so častniki zaradi revščine celo gladovali, ob prelomu stoletja že minilo, so bile častniške plače po mnenju mnogih sodobnikov tudi tistikrat še vedno pereč problem. V relativno neučinkovitem ali vsaj počasnem avstro-ogrskem parlamentarnem sistemu je vsaka sprememba morala skozi politični labirint, kjer je postala vložek v medstrankarskem barantanju.

Mnenje zgodovinarjev o (zadostni) višini častniških plač pa je deljeno. Avtorja najbolj vseobsežnih del o habsburškem častniškem korpusu István Deák in Ulf Sereinigg zastopata različni stališči. Prvi pravi, da so bili častniki plačani slabše od uradnikov, medtem ko drugi zastopa mnenje, da so bili častniki ob upoštevanju številnih dodatkov plačani bolje kot uradniki istega razreda.²⁷⁴

Vendar pa se zdi, da razlike med enim in drugimi podatki izvirajo predvsem iz različne definicije dohodkov. Poleg plače (*Gage*) so častniki dobivali še vrsto dodatkov (za stanovanje, pohoštvo in služabnika), a so morali hkrati plačevati vrsto obveznih stranskih dejavnosti (polkovna godba, uniforma, častniška hranilnica in knjižnica ter drugo). Koliko denarja je častniku ostalo za njegove lastne potrebe, je bilo torej odvisno od posameznega primera.²⁷⁵ Višina dohodkov je bila odvisna tudi od morebitnega privatnega premoženja ali družinske podpore, ki so ju imeli le silno redki.

čin	letna plača (v gl.d.)	čin	letna plača (v gl.d.)
poročnik	840–1000	polkovnik	3600–4400
nadporočnik	1100–1400	generalmajor (GM)	5700–6500
stotnik	1500–1800	podmaršal (FML)	7000–8000
majord	2200–2400	general	8400–9000
podpolkovnik	2700–3100	feldmaršal (FM)	12000

Tabela 2: Častniške plače po 1908

Vir: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, tabela 5.2, str. 147.

Oba avtorja pa se strinjata, da je tudi poročnik z denarjem, ki ga je vsak mesec dobil, lahko preživel. Težave so se začele (kot upravičeno opozarja Deák), ko je častnik začel živeti na veliki nogi – »stanu primerno«.²⁷⁶ Takrat so se pričeli kopičiti številni dolгови. Na takšno nespametno ravnanje so že tedaj opozarjali posamezni, bolj ali manj osamljeni glasovi.²⁷⁷

K podobi častnika, posebno pa k »zlatemu« poročniškemu času, so sodile tudi igre na srečo, zabave, elegantne po meri krojene in zašite uniforme (Slika 8), pretirana potrošnja alkohola ter druge nič kaj poceni razvade. Jakob Alešovec na primer v svojih spominih piše, da so po ljubljanskih kavarnah »gassenlumpi« vojaštvo redno obirali pri kartah.²⁷⁸

²⁷² *Slovenec*, 10.1.1900, št. 7, str. 2.

²⁷³ *Slovenski narod*, 3.7.1869, št. 77, str. 3.

²⁷⁴ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 146–151 in U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 113–116.

²⁷⁵ Glej npr. *Gagezettel* (KA, Nachlaß Jiresch, B/1036).

²⁷⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 147.

²⁷⁷ »Auf welchem Wege immer aber der junge Offizier Befriedigung seiner Lebenslust sucht, zeitweilig wird – meist unter dem Einflusse von in dieser Beziehung 'führenden' Kameraden – seine Lebensweise auf einen Ton gestimmt sein, der mit seinen Mitteln absolut nicht im Einklang steht und ihn temporär in Schulden stürzen muß.« (Salvator R. [Rudolf Hetz], *Die Verschuldung unseres Offizierskorps. Ihre Ursachen und Konsequenzen*, Wien 1910, str. 9).

Geschäftsübersiedlung.

Ich theile hiemit meinen Kunden sowie dem P. T. Publicum höflichst mit, dass ich mit meiner

Uniformierungs-Anstalt

aus der **Slomšekgasse** in mein neu erbautes Eckhaus

Resselstrasse Nr. 7

übersiedelt bin.

Indem ich meinen geehrten Kunden für das mir bisher entgegengebrachte Vertrauen bestens danke, bitte ich um ihr ferneres Wohlwollen und zeichne

hochachtungsvoll

Anton Reissner

Uniformierungs-Anstalt.

☛ Gleichzeitig empfehle ich mich den Herren Einjährig-Freiwilligen zur Anfertigung der Uniform nach der neuesten Vorschrift und zu mässigen Preisen. (2858) 6—3

Slika 8. Oglas za prodajalno uniform v Laibacher Zeitung
(Laibacher Zeitung, 14.8.1901, Nr. 185, str. 1540)

Pregled *Qualifikationslisten* kaže, da so se dolgovi z napredovanjem, ki je prineslo več denarja, ponavadi manjšali ali izginili. K temu so lahko prispevali še dodatni dohodki poročnega pologa in seveda bolj umirjeno življenje. Dolgovi pa so bili tudi posledica bolj resnih razlogov: bolezni, predstavitve v rezervo brez plačila ali šolanja otrok. Precej častnikov se je zadalžilo, ko so jamčili za svoje tovariše, pa ti potem niso več zmogli odplačil. V *Qualifikationslisten* se kar vrstijo zapisi o neurejenih financah posameznikov – tako na primer pri Eduardu Nowyju: »Finanziell nicht geordnet. Hat außer Verpflichtungen gegen den Jubiläumsfond in der Höhe von 7000 K. noch eine Schuld von 5617 K. Letzter ist eine Familienschuld, über welche noch ein Rechtsstreit schwebt. Die Schulden sind hauptsächlich in der Zeit entstanden, in welcher er sich in Ruhestand befand und Verhältnisse die Familie zwangen ein getrenten Haushalt zu haben.«²⁷⁹

V okviru enot so častniki organizirali nekaj možnosti za ugodna posojila. Častniške hranilnice, posebni skladi in podobne iniciative so zbirale denar in ga pod ugodnimi pogoji posojale častnikom, stroške nabave uniform pa so pomagali nositi uniformirni skladi.²⁸⁰ Večina dolgov je vseeno izvirala od privatnih posojilodajalcev in ti so zanje zaračunavali

²⁷⁸ J. Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, str. 243.

²⁷⁹ Vpis za 1912 v *Qualifikationsliste* Eduard Nowy Edl. v. Wallersberg, *1875 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁸⁰ Glej *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Överseefond in Statuten zur Offiziers-Sparcassa des Infanterie-Regimentes Baron Kuhn Nr. 17*, Laibach 1889 in *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersuniformierung*.

oderuške obresti. Takšno tajno zadolževanje je bilo strogo prepovedano in je častnika lahko spravilo ob službo ali življenje, dolg pa so morali poravnati njegovi tovariši.²⁸¹

Poznavanje jezikov, verska pripadnost in nacionalna sestava

»Brust heravs, treubh hinajn... !«²⁸²

Najbrž je odveč omeniti, da so vsi častniki govorili nemško – vsaj »für Dienstgebrauch genügend.«²⁸³ V začetku stoletja so se pojavljali posamezni poskusi, da bi nemščino izrinili s privilegiranega položaja, vendar so jih vojaške oblasti – s polno podporo cesarja –, kljub sicer vzornemu odnosu do jezikov narodov monarhije, v kali zatrle.

»Cesar: V »Zde«-vprašanju sem nespravljen z Vašim [češki poslanec Stranski, op. a.] stališčem in se ne strašim oklicati prekega soda, ako se narod ne vda v tej stvari. V zadevah armade ne razumem nikake šale in že danes povem, da ne bom nikogar pomilostil.– ... toda povem Vam, da je to zadeva službenega jezika in ta je v armadi nemški. ... reči moram še jedenkrat, armadi dajte mir. ...«²⁸⁴

Pri aferi »zde« je vsekakor šlo bolj za politično kot za jezikovno vprašanje. Armadno vodstvo se je pač odločilo, da v vojski ni prostora za demonstriranje narodne pripadnosti in je primer uporabilo za prikaz svoje moči. V razpravi v državnem zboru je na to opozoril tudi slovenski poslanec vitez Josip Pogačnik, sicer znani prijatelj armade. Slovenec je poročal, da se je: »Slovenski poslanec P o g a č n i k ... dotaknil tudi narodnostnega vprašanja, rekoč, da na jugu pri kontrolnih shodih gotovo ni nihče z namenom preziral vojaških ukazov. Vedno so se oglašali s »tukaj« in nihče se ni nad tem izpodtikal. To afero so vprizorili le ljudje, ki niso prijatelji slovanskih narodov.«²⁸⁵

Koliko je pri obrambi predpravic nemščine v oboroženih silah šlo za nacionalne motive in koliko za povsem praktično zavzemanje za skupen poveljevalni jezik, pa je stvar razprave. Omeniti velja le še primer, ki dokazuje, da je bila vojska res nepopustljiva pri obrambi nemščine kot komandnega jezika. Celó med svetovno vojno, ko je šlo monarhiji še kako za nohte, so vojaški krogi zavračali uvedbo slovenščine za jezik poveljevanja v enotah prostovoljnih kranjskih strelcev.²⁸⁶ Tako so bili s svojimi zahtevami do neke mere uspešni le Madžari: uspelo jim je, da je madžarščina postala jezik poveljevanja v ogrski honved, ne pa v ogrskih polkih skupne vojske. Svoj poveljniški jezik pa so imeli tudi Hrvati v enotah domobranov.

Drugače je bilo jezikovno vprašanje v avstro-ogrski armadi zgledno urejeno. Častniki so ob nemščini morali obvladati tudi polkovni jezik (ali jezike) – *Regimentsprache*, ki je bil odvisen od jezika rekrutov. Za polkovni jezik je veljal vsak jezik, ki ga je govorila vsaj petina vojakov v polku. Tako je bila več kot polovica vseh samostojnih enot dvo-, tro- ali celo štiri- in petjezična.²⁸⁷ Skladno s tem je morala večina častnikov poleg nemščine pri svojem delu z

²⁸¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 152.

²⁸² *Brencelj*, leto III/1871, št. 15, str. 5.

²⁸³ Prim. *Qualifikationsliste* Ottokar Neubert, *1883 in Ferdinand Pschorn, *1877 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁸⁴ *Slovenec*, 15.1.1900, št. 11, str. 2. Prim. tudi *Slovenec*, 25.1.1900, št. 20, str. 3.

²⁸⁵ *Slovenec*, 13.3.1900, št. 59, str. 1.

²⁸⁶ »Wenn die slowenische Kommandosprache bei den krainischen Schützen eingeführt werden würde, so gäbe dies ein sehr gefährliches Präjudiz, weil später die slawischen Abgeordneten darauf hinweisen könnten, daß etwas, was bei dieser Formation möglich war, auch bei anderen Truppenkörpern durchgeführt werden könnte.« (Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, Im März 1916, str. 14. Avtor tiskanega poročila je bil major avditor dr. Albin Schager; prim. Walter Lukan, *Zur Biographie von Janez Evangelist Krek (1865–1917) (I. Band)*, neobjavljena disertacija, Wien 1984, str. 203 v op. 211).

²⁸⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 122.

K. und k. Infanterieregiment Leopold II. König der Belgier No. 27.PROTOKOLL.

Imprimatur *Edl. v. Imelić*..... wurde
 zufolge des mit der Verordnung des k. und k. 3. Korpskommandes Präz.
 No. 2447 vom 18. Dezember 1903 intimierten Reichskriegsministerial-
 Erlasses Präz. No. 8250 vom 11. Dezember 1903 und der Verordnung des
 k. und k. 3. Korpskommandes Präz. No. 9 vom 9. Februar 1906, hinsicht-
 lich der Kenntnis einer zweiten Monarchiesprache einer Prüfung un-
 terzogen und wurde demselben gemäß der Bestimmungen des Reichs-
 kriegsministerial-Erlasses Präz. No. 7946 vom 19. November 1903
 (3. Korpskommandoverordnung Präz. No. 2278 vom 26. November 1903) aus-
 nachstehend angeführten Sprachen die Qualifikation "zum Dienstge-
 brauch genügend" zuerkannt:

Slavenisch.....

Larisch..... 1906.

Edl. v. Imelić
als Präsident

Imprimatur

Parasarić

Ljudevit Halland

Georg Fiedler

Slika 9. Protokoll o opravljenu preizkusu znanja drugega jezika monarhije. Qualifikationsliste
 Arthur Edl. V. Imelić, *1870 (Qualifikationslisten, KA)

vojaki uporabljati vsaj še en jezik. Formalno so se morali častniki polkovnega jezika naučiti v treh letih od vstopa v regiment, kar so morali dokazati na izpitu (Slika 9). Če jim to ni uspelo, so dobili dvoletni dodatni rok (*Fristerstreckung zur Erlernung*). V primeru, da ni zadostoval niti ta dodatni rok, častnik ni mogel redno napredovati, dokler se ni jezika zadovoljivo naučil.²⁸⁸

V praksi so imeli težave le redki posamezniki, saj vse kaže, da standardi znanja niso bili kdovekako visoko postavljeni. O tem nam priča vrsta poročil iz takratnega časa in nekateri častniki se odkritosrčno spominjajo svoje spakedranščine: »*So hiess es denn, jede Scheu zu überwinden und ungarisch sprechen, auch wenn ein noch so fürchterliches Kauderwelsch herauskam.*«²⁸⁹

Iz različnih slovanskih jezikov monarhije je pogosto nastal pretežno češki jezik imenovan »*Armeeslawisch*«.²⁹⁰ Civilistom je ta latovščina predstavljala izvrstno zabavo in tudi slovanski humoristični časnik *Brencelj* si je neusmiljeno privoščil vojake in njihovo jezikovno telovadbo: »*Krucifiks element, kaj ne znate kranjski? Vam bom eksercirreglement še enkrat špliciral. Le fliks aufpasejte. Alzo! Rihtajh, grad, ans, cvaj, brust heravs, trebuh hinajn, grad šavt, roke na hiftah, noge grad, reks šavt, links šavt, kopf po konc, vsi v eni liniji.*«²⁹¹

Kljub vsemu je bil tako benevolenten odnos do jezikov nedominantnih narodov svojevrsten unikum v zgodovini vojaštva.²⁹² Habsburški častniki so bili zaradi tega pravcati poliglotti, ki so neredko (po)znali tri jezike ali več. Precej slabo je bilo le znanje tujih jezikov. Statistika nam ponuja naslednjo sliko (tabela 3).

jezik	1897	1904	jezik	1897	1904
madžarsko	31,3%	33,6%	romunsko	8,4%	8,8%
češko	39,4%	47,0%	italijansko	9,2%	8,5%
slovaško	7,0%	6,9%	rusko	2,4%	1,7%
poljsko	17,2%	19,3%	francosko	21,9%	14,7%
rufensko	7,3%	7,8%	angleško	4,5%	3,4%
slovensko	6,6%	7,3%	drugi	0,6%	0,2%
hrvaško, srbsko	14,3%	15,3%	tuji skupaj	28,0%	18,3%

Tabela 3: poznavanje jezikov (poleg nemščine) med častniki

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1897, 1904).

Poznavanje jezikov pa je med posameznimi rodovi močno nihalo. Odvisno je bilo tako od sestave moštva kot od socialnega izvora in izobrazbe službujočih častnikov. Slednje je zlasti očitno pri častnikih generalštaba in – še vedno močno plemiške – konjenice, pri katerih je francoščino še 1897 znala več kot polovica aktivnih častnikov.²⁹³

Poglejmo še, kakšno je bilo poznavanje slovenščine po posameznih rodovih (Slika 10). Odstotek je bil večji od povprečja tam, kjer je služilo več slovenskih rekrutov: v pehoti, lovskih enotah in topništvu. Precejšen delež slovensko govorečih častnikov v bosansko-

²⁸⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 123.

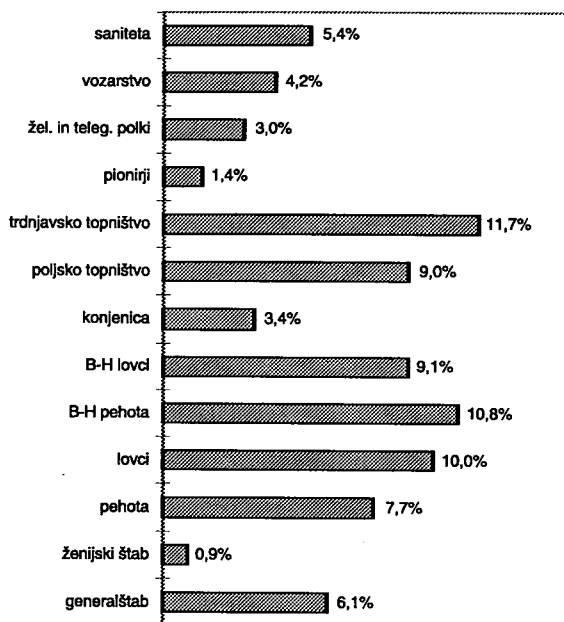
²⁸⁹ O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit* (KA, B/861, fol. 2).

²⁹⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 124.

²⁹¹ *Brencelj*, leto III/1871, št. 15, str. 5. Za opozorilo na ta tekst se najlepše zahvaljujem univ.doc.dr. Igorju Grdini.

²⁹² István Deák pravi, da bi glede jezikovne prakse lahko z avstro-ogrsko armado primerjali le vojsko Indije (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 16, 17).

²⁹³ Prim. *Militär-statistisches Jahrbuch* (1897), str. 149 in *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904), str. 146.

Slika 10: znanje slovenščine med častniki po posameznih rodovih.
Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904)

hercegovskih enotah pa verjetno lahko pripišemo slovanskemu jeziku tamkajšnjih vojakov – nadpovprečen je bil tudi delež slovenskih častnikov v teh enotah; leta 1904 je znašal 1,8% kar je natanko trikrat več od siceršnjega deleža (prim. tabela 6).²⁹⁴

Ob koncu tega poglavja si pogledajmo in analizirajmo še podatke o znanju jezikov ljubljanskih častnikov, ki sem jih dobil iz obdelanega vzorca *Qualifikationslisten* (tabela 4).

jezik	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
madžarsko	6,3%	17,6%	14,7%
češko	29,2%	28,9%	28,9%
slovaško	4,2%	4,9%	4,7%
poljsko	27,1%	12,7%	16,3%
rutensko	16,7%	3,5%	6,8%
slovensko	75,0%	59,9%	63,7%
hrvaško, srbsko	25,0%	14,8%	17,4%
romunsko	2,1%	4,9%	4,2%
italijansko	39,6%	19,0%	24,2%
rusko	10,4%	8,5%	8,9%
francosko	22,9%	46,0%	35,8%
angleško	8,3%	6,3%	6,8%
drugi	0,0%	0,0%	0,0%
skupaj tuji	41,7%	54,9%	51,6%

Tabela 4: znanje jezikov med častniki, ki so službovali v Ljubljani

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

²⁹⁴ *Militärstatistisches Jahrbuch* (1904), str. 201.

Opozoriti moram, da rezultati niso povsem primerljivi z uradnimi statistikami, saj te prikazujejo stanje ob koncu navedenih let (1897 in 1904); sam sem obdelal celoten vzorec, saj bi sicer ne dobil zadostnega števila, ki bi omogočilo statistično vrednotenje. Prav tako ni mogoče ugotoviti, kolikšno je moralo biti znanje jezika, da so ga staroavstrijski popisovalci uvrstili v obdelavo. Tako bi lahko nastalo precejšnje odstopanje od mojih kriterijev, saj so v moji tabeli upoštevani tudi tisti, ki so jezik znali le za silo – »etwas«.

Dobljeni rezultati so (morda tudi zaradi različne metodologije) v mnogočem presenetljivi: zelo nadpovprečen je delež častnikov, ki so znali italijansko, izredno velik je delež častnikov, ki so govorili francosko (pri skupni vojski skoraj polovica!), večji od povprečja je tudi delež častnikov z znanjem angleščine in ruščine. Nadpovprečno znanje italijanščine je gotovo povezano tudi s precejšnjim številom častnikov, rojenih v avstrijskem Primorju in Dalmaciji, kjer je bil jezik prebivalcem domač (prim. tabelo 8).

Uganka ostaja tudi tako skromna razširjenost češčine. To utegne biti vsaj deloma povezano z dejstvom, da je bila češčina polkovni jezik v precejšnjem številu polkov (z nabornimi okoliši v čeških deželah) in v njih so morali praktično vsi častniki govoriti češko – to je precej dvignilo povprečje znanja češkega jezika v celotni armadi. V polkih, kjer češčina ni bila polkovni jezik, je delež češko govorečih častnikov zatorej moral biti pod povprečjem. Visok delež znanja slovenščine je seveda pričakovan, prav tako podpovprečno znanje madžarščine. Tu je svojo vlogo odigrala lokacija.

Primerjava poznavanja jezikov med skupno vojsko in domobranstvom pokaže, da so bili med častniki slednjega – razumljivo – manj razširjeni jeziki translatanskega dela monarhije. Slabše poznavanje tujih jezikov lahko pripišemo skromnejši izobrazbi domobrantskih častnikov in – predvsem pri francoščini – socialni sestavi. Skromnejše znanje slovenščine pri častnikih skupne vojske je bilo tudi posledica dejstva, da je bil v Ljubljani nastanjen graški 27. pešpolk, katerega polkovni jezik je bila le nemščina.

Rezultate je vsekakor treba obravnavati z določeno rezervo, ker tudi zapisovanje v *Qualifikationslisten* ni bilo povsem sistematično. Pri jezikih monarhije so se sestavljavci še nekako držali treh ravni znanja: »za silo« (*notdürftig*), »dovolj za službeno uporabo« (*zum Dienstgebrauch genügend*) in »popolnoma« (*vollkommen*). Znanje tujih jezikov pa so opisovali s pravo paleto izrazov, ki je segala od »nekaj« (*etwas*) prek »kar dobro« (*ziemlich gut*) do »bere in prevaja« (*liest und übersetzt*). Kakšnemu častniku pa so glede znanja tujih jezikov verjeli kar na besedo: »... *Französisch und Englisch spricht – nach eigener Angabe – gut.*«²⁹⁵ Med jeziki se je kot svojevrstna zanimivost znašel tudi »*Krainerisch*«, ki so ga leta 1869 zapisali Michaelu Lukancu pl. Savenburgu.²⁹⁶ Glede na to, da so srbsčino in hrvaščino v uradnih publikacijah praviloma šteli za en jezik, je zanimiv primer Petra Ceranića, ki je po uradnih podatkih iz leta 1908 govoril tako hrvaško (»*vollkommen*«) kot tudi srbsko (le »*gut*«).²⁹⁷

Natančneje velja pogledati le še poznavanje slovenskega jezika. Častnike sem glede na znanje razdelil na tri kategorije, ki so uporabljene v *Qualifikationslisten*: »za silo«, »dovolj za službeno uporabo« in »popolnoma«. Iz grafikona (Slika 11) lahko razberemo, da je bilo znanje slovenščine v domobranstvu enakomerno porazdeljeno med vse tri kategorije; med tistimi častniki skupne vojske, ki so znali slovensko, pa sta jih dve tretjini (67,06%) jezik obvladali »*zum Dienstgebrauch genügend*«. Ducat oficirjev izmed tiste četrtnine vseh slovensko govorečih, ki je jezik imela popolnoma v oblasti, jih je v *Qualifikationslisten* imelo

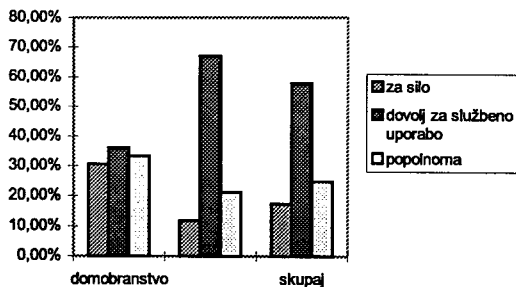
²⁹⁵ *Qualifikationsliste* Emil Ritt. v. Noé, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁹⁶ *Qualifikationsliste* Michael Lukanc Edl. v. Savenburg, *1844 (*Qualifikationslisten*, KA).

²⁹⁷ *Qualifikationsliste* Peter Ceranić, *1861 (*Qualifikationslisten*, KA).

Slika 11: znanje slovenščine med ljubljanskimi častniki po kategorijah

Vir: avtorjev pregled Qualifikationslisten v KA.

slovenščino zapisano na prvem mestu – pred vsemi drugimi jeziki. Med temi 6,3 odstotka vseh častnikov bi najverjetneje lahko iskali etnične Slovence.

Verska pripadnost

Habsburško armado lahko tako po veri večine njenih častnikov in vojakov ter zgodovinski tradiciji kot tudi po izrazitem katolicizmu njenega poveljnika – apostolskega veličanstva, cesarja, označimo za katoliško vojsko. To pa seveda ne pomeni, da vojska ni odsevala verske sestave prebivalstva in da so bili katoliki v njej izrazito privilegirani. Sestava moštva je precej zvesto odražala versko različnost prebivalstva dvojne monarhije in tudi med častniki najdemo pripadnike dobrega polducata religij.²⁹⁸

Med poklicnimi častniki so bili sicer izredno nadreprezentirani katoliki, kar pa je prej kot posledica njihovega posebnega položaja bilo odsev: »sowohl unterschiedlichen Größe der Bildungseliten in jeder Gruppe als auch des unterschiedlichen Grades ihrer Loyalität gegenüber der Dynastie.«²⁹⁹ Kljub temu, da so znani posamezni primeri diskriminacije nekatoliških častnikov,³⁰⁰ ni nikakršnih znakov sistematičnosti. Nasprotno, uradna politika je prisegala na enakost vseh ver, bojujočih se pod cesarskimi in kraljevimi zastavami: »... auf ein und dasselbe Kommando erheben Katholiken und Juden, Griechen, Protestanten und Türken die Hand zum Gebet und zum Schwur der Treue für Kaiser und Vaterland, auf Ein Commando gehen Alle vereint dem Tode entgegen, das Blut des Deutschen und des Slaven, des Christen und des Juden fließt auf dem Schlachtfelde in Einem großen Strom zusammen...«³⁰¹

Čeprav je napisan v visokodonečem tonu, sestavek dovolj verno odslikuje stanje v vojski, v kateri so se po vrhovnim poveljstvom Franca Jožefa I., po božji milosti avstrijskega cesarja in tudi jeruzalemskega kralja, borili muslimanski častniki in vojaki.³⁰² Previdnost, s katero so se lotili njihovega prvega vpoklica v letu 1882, in skrb za kar največje spoštovanje mohamedanskih verskih predpisov³⁰³ sta simptomatični za nediskriminacijski odnos

²⁹⁸ Prim. naprimer tabelo 10.3 v: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 206.

²⁹⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 206.

³⁰⁰ Najbolj razvpit je gotovo primer, ko je nadvojvoda Franc Ferdinand preprečil imenovanje protestanta za poveljnika *Kriegsschule* v Wiener Neustadt (Erwin A. Schmidl, *Jews in the Austro-Hungarian Armed Forces, 1867–1918, Studies on Contemporary Jewry. An Annual (III., Jews and Other Ethnic Groups in a Multi-ethnic World)*, New York-Oxford 1987, str. 136).

³⁰¹ *Danzer's Armee-Zeitung*, 3.5.1900 (navajam po Erwin A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee – Jews in the Habsburg Armed Forces 1788–1918. Studia Judaica Austriaca (Band 9)*, Eisenstadt 1989, str. 68).

³⁰² O tem natančneje Christoph Neumayer, *Der Islam in Österreich-Ungarn 1878–1918. Neuordnung der muslimischen Kultusverwaltung in Bosnien – Muslime in der k.u.k. Armee – Muslime in Wien und Graz*, diplomsko delo, Wien 1995. Predvsem str. 80–104.

³⁰³ Prim. C. Neumayer, *Der Islam in Österreich-Ungarn 1878–1918*, str. 81–84. Kljub temu, da je bil odnos

avstro-ogrske vojske do verskih (pa tudi jezikovnih) manjšin. Seveda ne gre spregledati vpliva vstaje v Krivošijah, ki se je začela po objavi zakona o rekrutaciji na območju Boke Kotorske. Avstrijskim okupacijskim oblastem je bilo jasno, da je v zasedenih pokrajinah potrebna precejšnja previdnost.³⁰⁴ Resda pa je bil odziv prebivalstva kljub vsej opreznosti buren. Razburjenje med muslimanskim prebivalstvom so oblasti s posredovanjem sarajevskega muftije in drugih dostojanstvenikov pomirile, v Hercegovini pa je zaradi nove vojaške ureditve prišlo celo do vstaje.³⁰⁵ Prav analiza dogajanja v Bosni in Hercegovini ob uvedbi splošne vojaške obveznosti dobro pokaže vzroke za edinstveno ureditev nacionalnega in jezikovnega problema v avstro-ogrski armadi. Ta je bila pač rezultat obstoječih zapletenih razmer in nenehnega prilagajanja situaciji.

Po krajšem ekskurzu na jug monarhije, naj poskusim razčleniti podatke o verski sestavi častniškega zbora. Primerjava vzorca ljubljanskih častnikov z uradnimi podatki pokaže nekaj manjšo versko pestrost (ni judov – izraelitov in unitarcev). Delež katolikov je bil še za malenkost večji kot sicer, vendar to in druga odstopanja niso signifikantna (glej tabelo 5). Podatki iz literature pa kažejo (glej op. 318–320), da so med ljubljanskimi častniki bili tudi judje.

	uradni podatki (1905)	Ljubljana
rimokatoliki	86,60%	91,05%
grkokatoliki	0,90%	0,53%
pravoslavci	2,70%	2,63%
evangelicani – augsburška konfesija	7,20%	4,74%
evangelicani – helvetska konfesija	1,80%	1,05%
unitarci	0,10%	0,00%
izraeliti	0,70%	0,00%

Tabela 5: verska pripadnost častnikov v skupni vojski in v Ljubljani.

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1905) in avtorjev pregled *Qualifikationslisten*.

Posebej želim predstaviti problematiko judovskih častnikov, ki je v marsičem ilustrativna tudi za druge nacionalne in verske manjšine. Njihov delež v skupni armadi se je v letih 1897–1911, za katera imamo na voljo statistične podatke, od 1.2% prepolovil na 0.6%.³⁰⁶ Upad se v absolutnih številkah sicer ne zdi tako drastičen (od 178 na 109) (Slika 12),³⁰⁷ kljub temu pa se zastavlja vprašanje, zakaj se je to zgodilo.

Verjetni razlogi so tako asimilacija Judov kot gospodarska nepriljubljenost častniškega poklica in seveda tudi antisemitizem.³⁰⁸ Kljub temu lahko trdimo, da je bila na splošno habsburška vojska do Judov in judovskih častnikov tolerantna. Dostopni so jim bili tudi

do muslimanov zgleden in so bili izredno cenjeni kot vojaki, je bilo konec leta 1913 v armadi le 42 častnikov in kadetov islamske vere (le dva aktivna) ob 14.000 vojaki. Najvišji čin, ki ga je dosegel musliman, pa je bil podpolkovniški (prav tam, str. 101, 102).

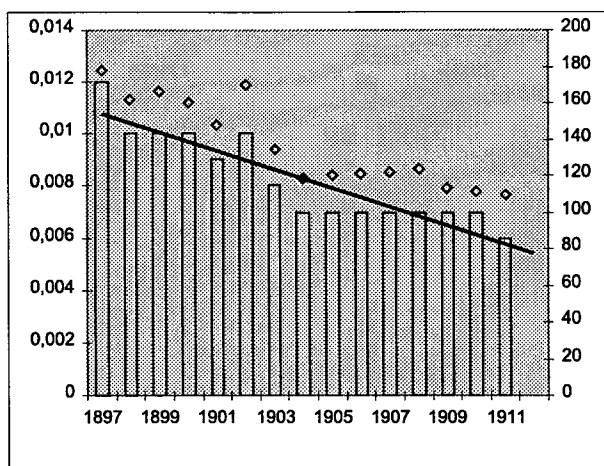
³⁰⁴ Prim. Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882 godine*, Sarajevo 1958, str. 89–92.

³⁰⁵ H. Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882 godine*, str. 92–104.

³⁰⁶ *Militär-Statistisches Jahrbuch* (1897 in 1911).

³⁰⁷ *Militär-Statistisches Jahrbuch* (1897 in 1911). Bistveno večji je bil delež in število Judov med rezervnimi častniki. Delež se je do 1908 gibal malo nad 18 %, potem pa padel na okrog 16 % (prav tam). To lahko pojasnimo z visokim deležem Judov med gimnazijskimi maturanti, ki so imeli možnost enoletnega prostovoljstva (E.A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 75). – Samo za ilustracijo: v 19. stoletju je na Bavarskem častniški patent dobilo šest (6) Judov; zadnji 1885. Od 1907 ni bilo v bavarski armadi nobenega judovskega častnika več (H. Rumschöttel, *Das bayrische Offizierkorps*, str. 245). In v Nemčiji je takrat vladalo mnenje, da v bavarski vojski ni ovir za judovske častnike (prav tam, str. 239).

³⁰⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 211, 212.

Slika 12: Aktivni judovski častniki v avstro-ogrski vojski.
S črno črto je prikazan linearni trend.

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch (1897–1911)*.

najvišji čini in poveljniška mesta in Jude najdemo tudi na elitni generalštabni *Kriegsschule*.³⁰⁹ Še više je segla vrsta krščenih Judov – baron Sámuel Hazai je bil celo ogrski obrambni minister ter od 1917 šef *Ersatzwesen* celotnih oboroženih sil.³¹⁰ Vendar velik delež prekrstitev med judovskimi častniki³¹¹ morda kaže na prikriti antisemitizem – kar pa nikakor ni bila posebnost vojske.

Wolfgang von Weisl, sodelavec vodje radikalnih revizionističnih cionistov Vladimira Ze'eva Jabotinskega, rezervni artilerijski častnik v cesarsko-kraljevi ter pozneje v izraelski vojski in avtor kratke zgodovine Judov v avstroogrski armadi, na primer trdi, da je v vojski veljal nezapisan zakon, po katerem so nekrščeni Judje mogli napredovati le do polkovniškega čina.³¹² Kljub temu pa je bilo njegovo mnenje o armadi in položaju Judov v njej nadvse pozitivno. In končno: Herzl je spodbudo za pisanje programskega spisa *Der Judenstaat* dobil ob Dreyfusovi aferi v Franciji in ne zaradi dogajanja v rodni monarhiji.

Skoraj nadrealistično se zdi, da je bil relikv viteške etike – dvoboj, pomembno orožje v boju Judov proti antisemitizmu. Vsak Jud, ki je bil aktivni, upokojeni ali rezervni častnik, je bil »satisfaktionsfähig« in je tako lahko izzval na dvoboj kateregakoli antisemita. Še več, čine

³⁰⁹ E.A. Schmidl, *Die Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 63–65. V rahlo skrajšani obliki izšlo tudi kot E.A. Schmidl, *Jews in the Austro-Hungarian Armed Forces, 1867–1918*.

³¹⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 214, 215.

³¹¹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 213 in E.A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 66. Zasledimo lahko tudi nekaj prestopov v judovstvo (prav tam, str. 67).

³¹² Wolfgang von Weisl, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns* (v: isti, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns : Illegale Transporte : Skizze zu einer Autobiographie*, Tel Aviv 1971, str. 3).

Wolfgang von Weisl se je rodil 27.3.1896 na Dunaju, že pri desetih letih je na svoji gimnaziji ustanovil Sionistično unijo in od tedaj dalje je bil dejaven v sionističnem gibanju. Med 1. svetovno vojno je prostovoljno vstopil v artilerijski polk št. 2, da bi se boril proti »judenmordenden Zarismus«. V Palestino se je preselil 1922; 1924 je v Tel Josefu vodil ilegalni prvi častniški tečaj Hagane, med vojno 1948 pa je bil ranjen. 1919 je spoznal Vladimira Jabotinskega in 1925 z njim soustanovil *Izraelsko revizionistično stranko*, ki ji je predsedoval 1930–31 in 1943–44. Bil je tudi dopisnik *Neue Freie Presse* in nekaterih drugih časnikov ter, avtor več knjig. Umrli je leta 1974. Za pomoč pri preverjanju podatkov o von Weislu in fotokopije člankov iz izraelskega časopisja se zahvaljujem Orni Shtauber z *Jabotinsky Institute* iz Izraela.

je izgubila vrsta nemško-nacionalnih študentov, ker se niso hoteli biti z Judi, ko so jih ti bili izzvali.³¹³ V priročniku *Dienstverkehr des Reserveoffiziers* je pisalo: »Jemandem nur deshalb die ritterliche Genugtuung zu verweigern, weil er einer anderen Nation oder Religionsgenossenschaft angehört, widerspricht den in der Armee herrschenden Ehrbegriffen.«³¹⁴

Naj se sliši še tako čudno, dvoboj je v povezavi s strogim častnim kodeksom omejeval rasistične in antisemitske eskapade posameznikov – tudi častnikov. Vsakdo se je namreč dobro zavedal, da utegne kaj takega plačati s krvjo. Duel je prav zaradi takšne vloge navdušil tudi očeta modernega političnega cionizma, dunajskega novinarja Theodorja Herzla.³¹⁵ »Ein halbes Dutzend Duelle würde die gesellschaftliche Position der Juden sehr heben«,³¹⁶ je zapisal v svoj dnevnik in nekaj časa se je celo poigraval z idejo, da bi na dvoboj izzval enega izmed voditeljev avstrijskih antisemitov: princa Aloisa Liechtensteinskega, poslanca Georga Schönererja ali dunajskega župana Karla Luegerja.³¹⁷

Pregled *Qualifikationslisten* mi ni odkril nobenega judovskega častnika, ki bi bil služil v Ljubljani v obravnavanem obdobju, kar je prejkone zgolj slučaj in posledica majhnega absolutnega števila judovskih oficirjev. V zgodovinopisju je znan vsaj polkovnik Adolf Beer, ki je bil od 1887 do 1888, ko je umrl zaradi vnetja pljuč, poveljnik artilerijskega polka št. 13 (*Corps-Artillerie-Regiment Nr. 13*), takrat nastanjenega v Ljubljani.³¹⁸ Da pa je bilo teh častnikov več, lahko razberemo tudi iz dejstva, da je ljubljanski magistrat navedel prav odhod nekaj judovskih vojaških družin kot razlog za zmanjšanje števila Judov v mestu od 84 (1900) na 57 (IX.1902).³¹⁹ *Leksikon občin za Kranjsko* pa na podlagi popisa iz leta 1900 med vojaki navaja 11 izraelitov.³²⁰ Koliko je bilo med njimi oficirjev, žal ni mogoče ugotoviti.

Gotovo zanemarljivo število judovskih častnikov v Ljubljani ni nič spremenilo odnosa tukajšnjega meščanstva do Judov. Ta je bil slejkoprej lokalna različica splošnoavstrijskega nerazpoloženja do Judov, ki je imelo svojo krono v samem dunajskem županu.³²¹ Antisemitizem takrat pač ni bilo prepričanje, ki bi ga veljalo skrivati. Katoliški *Slovenec* je tistikrat v enem izmed protijudovskih člankov s povednim naslovom *Ne zaupajmo Judom!* med drugim zapisal: »Jud ne pozna požrtvovalnosti, ne pozna domovinskega čustva, Jud se ne zna, noče priličiti ljudstvu, med katerim živi. Poglejmo povestnico: med mučenci za domovino zastoj iščemo Judov, zastoj se oziramo po njih na bojnem polju; in ni bilo še slišati, da bi bil Jud padel za svobodo naroda, za svobodo zemlje, kjer je zagledal luč sveta.«³²²

³¹³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 162, 163.

³¹⁴ *Dienstverkehr des Reserveoffiziers*, Wien 1915, str. 236, 237 (navajam po I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 163).

³¹⁵ W. von Weisl, *Die Juden in der Armee Österreichs-Ungarns*, str. 4.

³¹⁶ Alex Bein, *Theodor Herzl : Biographie*, (izboljšana žepna izdaja) Frankfurt/M.-Berlin-Wien 1983, str. 71.

³¹⁷ A. Bein, *Theodor Herzl : Biographie*, str. 69.

³¹⁸ E. A. Schmidl, *Juden in der k.(u.)k. Armee*, str. 65.

³¹⁹ Vlado Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, Ljubljana 1992, str. 62.

³²⁰ *Leksikon občin za Kranjsko*, str. 2.

³²¹ V. Valenčič, *Židje v preteklosti Ljubljane*, str. 84. Poglavlje *Odnosi Slovencev do Židov in židovstva ter antisemitizem* (prav tam, str. 75–90) je kratek prikaz razvoja antisemitizma na Slovenskem. O antisemitizmu in katoliški stranki podrobneje piše tudi Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*, Documenta et studia historiae recentioris XII, Maribor 1997, str. 96–137. Primerjaj tudi Igor Grdina, *Podoba Žida v slovenski literaturi*, Kronika, letnik 37/1989, št. 3, str. 267–277. Nekaj ilustrativnih navedkov slovenskih antisemitov najdemo tudi v živahnem članku Antona Šepetavca, *Pridiga o prijaznih, gostoljubnih, dobrih Slovencih, ki niso vedno (bili) taki*, Zgodovina za vse, leto I/1994, št. 1, str. 27, 28.

³²² *Slovenec*, 19.2.1900, št. 40, str. 1. Pred antisemitizmom še zdaleč niso bili imuni niti slovenski liberalci. Slovenski narod je v seriji člankov *Jedro židovstva* med drugim zapisal: »Žid je bil že oddavna parasit človeštva, ne radi tega, ker je bil trgovec, ampak radi tega ker ni mogel nikdar produktivno delati temveč je

Da je zapisano popolna neumnost in neresnica, je jasno že iz zgornjih odstavkov. Res je, da stereotip o plašnih, preračunljivih judih ni slovenska posebnost,³²³ a je vendar ironično, da je kaj takega zapisal pripadnik naroda, ki je bil med častniki izredno podpovprečno zastopan in se torej ne bi mogel hvaliti s kakšno posebno bojevitostjo.

Nacionalna sestava

Nacionalna pripadnost v *Qualifikationslisten* ni bila zapisana, tako da na vprašanje o etničnem izvoru in nacionalnem čutenju častnikov ljubljanske garnizije ne morem dati jasnega odgovora. Na podlagi znanja jezikov, vere, priimkov in podobnih znakov, bi sicer lahko ugibal o njej, vendar to ni dovolj za kakršnokoli resno analizo. Kako hitro se pri takem sklepanju lahko zmotimo, nam pokaže primer poročnika Géze Mukařovskýja, ki – čeprav je bil rojen v Temesváru – sploh ni znal madžarsko in je po prvi vojni ostal v republiki (Nemški) Avstriji.³²⁴ Tudi István Deák je prišel do sklepa, da je treba o ugotavljanju narodne pripadnosti habsburških častnikov reči: »daß es keinen verläßlichen Weg gibt, die Nationalität der Berufsoffiziere festzustellen.«³²⁵ Le pri redkih posameznikih nam je uganjanje prihranjeno. Ob prestopu v novo vojsko avstrijske republike so morali bivši staroavstrijski častniki opredeliti svojo *Nationalität und Muttersprache*. In so seveda napisali: »deutsche Nationalität, deutsche Muttersprache.«³²⁶ Toda tudi tu gre za *post festum* opredelitev, ki je bila zagotovo pod vplivom takratnih razmer.

Na razpolago je tudi uradna jezikovna statistika za leta 1897–1911, ki pa je seveda le sumarna in zajema celotno monarhijo (tabela 6). Statistika zajema čine od poročnika do polkovnika in torej ne upošteva kadetov ter generalskih činov. Ker je bila statistika napravljena za skupno vojsko, lahko domnevamo, da je bilo v Ljubljani, kjer so bile tudi enote cislajtanskega domobranstva, relativno manj častnikov iz ogrskega dela monarhije. Žal pa uradnih podatkov ni niti za celotno domobranstvo.

	1897	1901	1905	1910
Nemci	77,7%	79,1%	79,7%	78,7%
Madžari	8,0%	7,8%	9,3%	9,3%
Čehi in Moravani	5,5%	5,8%	4,5%	4,8%
Slovaki	0,1%	0,1%	0,1%	0,0%
Poljaki	3,0%	2,6%	2,2%	2,5%
Rutenci	0,2%	0,1%	0,1%	0,2%

vedno žil iz žuljev drugih, katere je pri vsem tem še zaničeval kot inferiorne, sužnje, »pogane«, gojim...« (Slovenski narod, 5.1.1900, št. 4, str. 2).

³²³ Cionisti so se, da bi zavrnili takšno gledanje, lotili sistematičnega vojaškega urjenja in v razmeroma kratkem času (na podlagi izjemnih vojaških uspehov države Izrael) dosegli povsem drugačno podobo Izraelcev. Njihov vzor so posnemali tudi Armenci, še en narod, ki je veljal za preračunljivega in strahopetnega (prim. John A. Armstrong, *National character and national stereotypes*, Society, Volume 33/1996, No. 2, str. 48–52).

³²⁴ *Qualifikationsliste* Géza Mukařovský, *1887 (*Qualifikationslisten*, KA). Morda najlepši dokaz nesmiselnosti povezovanja imen, rojstnih krajev in drugih podedovanih lastnosti z nacionalno pripadnostjo je boj za Radgono 1919. Slovenske čete je junaško vodil stotnik Benedikt Zeilhofer, potomec tirolskih priseljencev (prim. Erwin Steinböck, *Die Kämpfe um Radkersburg und im steirischen Grenzraum 1919* (Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 47), Wien 1983 in Janez Stergar, *Odmevi boja za Radgono po prvi svetovni vojni v avstrijskih in jugoslovanskih predstavniških telesih* (v: *Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, Ljubljana 1994, str. 243–256)).

³²⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 224.

³²⁶ Tako na primer Otto Jiresch (*Anmeldeblatt zur Aufnahme in das österreichische Heer*, KA, Nachlaß Jiresch, B/1036).

	1897	1901	1905	1910
<i>Slovenci</i>	0,6%	0,6%	0,5%	0,5%
<i>Hrvati in Srbi</i>	3,6%	2,8%	2,3%	2,4%
<i>Romuni</i>	0,6%	0,5%	0,7%	0,9%
<i>Italijani</i>	0,7%	0,6%	0,6%	0,7%

Tabela 6: nacionalna sestava aktivnega častniškega kadra v izbranih letih.

Vir: *Militärstatistisches Jahrbuch* (1897, 1901, 1905, 1910).

Iz preglednice (tabela 6) lahko takoj opazimo, da je bil delež slovenskih častnikov bistveno manjši od deleža Slovencev v celotnem prebivalstvu obeh delov monarhije. Ta se je gibal okrog poltretjega odstotka. Za to razliko je vrsta razlogov. Prvi je statističen: v vojaških statistikah je bil delež Nemcev iz različnih vzrokov sistematično precenjen. Del razlogov za to verjetno leži v načinu popisovanja, ki pa nam ni znan.³²⁷ Drugi razlogi pa so povezani z mehanizmi opredeljevanja za določeno narodno pripadnost. Potrebno je upoštevati, da sta dve tretjini častnikov izvirali iz družin državnih uslužbencev (uradnikov, vojakov, orožnikov...), v katerih je imela zvestoba monarhiji pogosto prednost pred narodno pripadnostjo. Oblikovanje le-te so v takih družinah zavirale tudi česte selitve iz dežele v deželo. Že v poglavju o verski pripadnosti častnikov pa sem opozoril na večjo zastopanost narodov z izoblikovanimi izobraženskimi elitami.

Pozneje je svoje prispevalo tudi dolgo izobraževanje v vojaških šolah. Gojenci nižjih vojaških realk so v vojaški šolski sistem vstopili že pri desetih letih, kadeti pa so s šolanjem običajno začeli pri štirinajstih. Čeprav so se v šolah učili tudi drugih jezikov monarhije, je bila nemščina jezik poučevanja. Izjema so bile le šole madžarskega in hrvaškega domobranstva, ki pa za naš primer niso zanimive. Menda je bil eden izmed razlogov za ustanovitev vojaških realk nuditi častnikom in državnim uslužbencem, »*die häufig in fremdsprachigen Gegenden ihren Dienst versehen mussten, die Möglichkeit der deutschen Erziehung ihrer Söhne...*«³²⁸ Poleg tega so bile v vojaških šolskih programih izrazito zapostavljene vsebine, ki bi dale mladim gojencem informacije o etnični sliki oziroma raznovrstnosti avstro-ogrske monarhije.³²⁹ »*Die Offiziersanwärter wurden gelehrt, Massen und Menschen zu führen, und nicht, sich mit den Besonderheiten ihrer Individualität zu beschäftigen,*« pravi Deák.³³⁰

V letih službovanja izražanje nacionalnega občutenja ni bilo preveč zaželeno – čeprav ne prepovedano – in nemščina je bila prevladujoč jezik v službi in družbi.³³¹ Tako je razumljivo, da se je mnogo častnikov, ki sicer niso bili etnični Nemci, vsaj po jeziku uvrščalo med Nemce. Drugi pa so bili – kot posrečeno pravi Jaroslav Hašek – dvoživke: »*Nadporočnik Lukaš je bil izrazit primer aktivnega oficirja trhle avstrijske monarhije. Kadetnica je napravila iz njega dvoživko. V družbi je govoril nemški, pisal nemški, prebiral češki, in ko je poučeval v šoli enoletnih prostovoljcev, samih Čehov, jim je zaupno govoril: 'Bodimo Čehi, toda tega nihče ne sme vedeti. Tudi jaz sem Čeh.'*«³³²

István Deák je ob upoštevanju teh dejstev, na podlagi svojega vzorca dobil precej drugačne rezultate nacionalne sestave častniškega zbora (tabela 7). Naj zlasti opozorim na zelo veliko skupino častnikov, ki jih Deák označuje za večnacionalne. Bilo jih je za dobrih 16

³²⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 215, 216.

³²⁸ O. v. Kieselwetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 5).

³²⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 109, 110.

³³⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 113.

³³¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 222, 223.

³³² J. Hašek, *Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno. V zaledju* (I. del), str. 213.

odstotkov. Ker se seštevek deleža Nemcev in te kategorije zelo približa deležu nemških častnikov v uradnih statistikah, se zdi utemeljena domneva, da so se zlasti častniki nacionalno mešanega porekla med več identitetami odločali za »nemško«. Večplastnosti posameznikove narodne (in siceršnje) identitete, ki se je danes vse bolj zavedamo, popisi žal ne zajamejo.

Slovenci so bili tudi po Deákovih izračunih precej podprezentirani. Kaj so bili – ob že navedenih razlogih – vzroki tega, si ne upam ugibati, tako da uganko za sedaj puščam ob strani. Zanimivo bi bilo raziskati še odnos Slovencev (predvsem pa politikov) do tako skromnega števila sonarodnjakov med častniki. Med raziskovanjem zgodovine ljubljanskega častniškega zbora nisem odkril kaj dosti gradiva v zvezi s tem in zdi se mi, da se s problematiko vsaj javno nihče ni dosti ukvarjal. Nekaj stavkov v posameznih člankih pa daje slutiti, da situacija ni bila povsem neopažena in je občasno prišla na plan. – »... *pri vojaščini se jih je krvavo malo vspelo na višjo čast kljubu ponemčevalnim učilnicam*«, je v razmišljanju o položaju slovenskega jezika zapisal uvodničar *Slovenskega naroda* maja 1868.³³³

	1900		1900
Nemci	55,0%	Hrvati	2,1%
Madžari	9,1%	Srbi	1,6%
Čehi in Moravani	8,1%	Romuni	1,6%
Slovaki	0,4%	Italijani	0,2%
Poljaki	3,3%	tujci	0,2%
Rutenci	0,4%	večnacionalni	16,2%
Slovenci	0,8%	nedoločeno	1,2%

Tabela 7: nacionalna sestava aktivnega častniškega kadra po I. Deáku (seštevek je – verjetno zaradi zaokroževanja – 100,2%!).

Vir: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 223, tabela 10.10.

Vsekakor vzrokov ne moremo in ne smemo iskati v nacionalnem značaju Slovencev. Odločitev za častniško kariero je bila predvsem poklicna odločitev in je bila le malo povezana z manjšo ali večjo bojevitostjo posameznega aspiranta na oficirsko čast. Toliko manj bi odločitev lahko utemeljevali in razlagali s pomočjo nacionalnih stereotipov, ki so »dvomljivi in krivični in ... *le tu in tam skrivajo v sebi zrno resnice*.«³³⁴ Poleg tega je bil stereotip o »Janezih«, ki se je pri nekaterih južnoslovanskih narodih razvil za časa rajne Jugoslavije, bolj posledica precenjevanja lastnih vojaških sposobnosti, kakor odsev dejanskega stanja. V sredi 19. stoletja je na primer Anton Kreml zapisal povsem drugačno – in nič bolj utemeljeno ali manj bedasto – mnenje o vojaški vrednosti Slovencev. Menil je, da »so Nemci kam menje za vojšake, kak Slovenci, zakaj Nemci so vu večih krajih nedopadlive zrasti, krofasti ino hripasti, razplošeni ino debeli, počasni ino nerazumni, zato da preveč jejo: Nemec jej petkrat na den, vjutro, kak stane, se že močne hrane najej, per nékih vurah že južnije, k' obedi se žirovnih zdačnih hran do punega nasiti, na sred odvečarke pále južnije, ino večer si petokrat želodec napuni. To je za vojšaka ne, vojšak le enkrat na den dobi do nasitenja jesti. Za tega volo so od nekda le Slovenci bol za vojšake bili, da so lepšega života, bol drobni ino šibki, hitreši ino razumnéši.«³³⁵

³³³ Slovenski narod, 30.5.1868, št. 26, str. 1.

³³⁴ Janek Musek, *Psihološki portret Slovencev*, Ljubljana 1994, str. 7.

³³⁵ Anton Kreml, *Dogodivšine štajerske zemle*, Gradec 1845, str. 233.

Deželni izvor častnikov

Deželni izvor v Ljubljani nastanjenih častnikov sicer ni nadomestilo za manko podatkov o nacionalni pripadnosti, a rezultati se mi vseeno zdijo vredni predstavitve (tabela 8). Kljub temu, da je narodna pripadnost v tistem času dobivala vse večji pomen, ne moremo zanemariti dejstva, da je deželna zavest še vedno obstojala in da se je precej ljudi – gotovo tudi častnikov – še močno identificiralo z domačo deželo, pa čeprav so živeli stotine kilometrov stran. Med drugim to jasno kažejo tudi popisnice ljudskih štetij za ljubljansko prebivalstvo; ob koncu 19. stoletja so se mnogi Ljubljančani še proglašali za Kranjce.³³⁶

	domobranstvo (N=48)	skupna vojska (N=142)	skupaj (N=190)
Spodnja Avstrija	14,58%	13,38%	13,68%
Gornja Avstrija	4,17%	0,70%	1,58%
Tirolska	2,08%	4,93%	4,21%
Pedarlska	0,00%	1,41%	1,05%
Salzburška	2,08%	1,41%	1,58%
Štajerska	10,42%	12,68%	12,11%
Koroška	4,17%	3,52%	3,68%
Kranjska	18,75%	10,56%	12,63%
Češka	12,50%	14,08%	13,68%
Moravska	4,17%	2,82%	3,16%
Šlezija	0,00%	0,70%	0,53%
Primorje	12,50%	4,93%	6,84%
Dalmacija	4,17%	1,41%	2,11%
Galicija	6,25%	2,11%	3,16%
Bukovina	0,00%	0,70%	0,53%
Ogrska	4,17%	10,56%	8,95%
Hrvaška in Slavonija	0,00%	8,45%	6,32%
Bosna in Hercegovina	0,00%	1,41%	1,05%
Italija	0,00%	2,82%	2,11%
Nemčija	0,00%	1,41%	1,05%

Tabela 8: rojstne dežele častnikov ljubljanskega častniškega zbora

Vir: avtorjev pregled *Qualifikationslisten* v KA.

Častniki, rojeni na Spodnjeavstrijskem, so bili skoraj brez izjeme Dunajčani. Precejšen delež Kranjcev pač lahko pripišem dejstvu, da pišem o kranjski prestolnici. To je še posebno očitno pri častnikih domobranstva, kjer njihov delež dosega skoraj petino. Vse kaže, da je bilo pri častnikih do določene mere v navadi lokalno popolnjevanje enot; visok delež domačinov pa je bil tudi posledica zahteve po znanju slovenščine.

Daleč nadpovprečen je na prvi pogled delež častnikov, rojenih v tujini. Vendar je delež rojenih v Italiji pravzaprav statistična prevara; podroben pregled nam odkrije, da so bili vsi ti »Italijani« sinovi avstrijskih častnikov ali podčastnikov in vsi so bili rojeni v italijanskih mestih, ki so do 1859 oziroma 1866 še spadala pod avstrijsko oblast.³³⁷ Vojaški uradniki so pri zapisovanju osebnih podatkov pri mestu rojstva očitno upoštevali meje v trenutku vpisa. Le kot zanimivost naj omenim, da so v posameznih enotah kot gostje služili tudi tuji častniki.

³³⁶ Prim. A. Studen, *Stanovati v Ljubljani*, str. 117.

³³⁷ Prim. *Qualifikationsliste* Conrad Christianović, *1864, Oskar Dillman v. Dillmont, *1853, Leopold Kitzberger, *1853, Ferdinand v. De Sommain, *1842 (*Qualifikationslisten*, KA).

Kronist kranjskega 17. pešpolka poroča o vrsti romunskih častnikov, ki so v njegovi enoti gostovali po 1901. letu.³³⁸

Ob vseh teh statističnih podatkih o nacionalni pripadnosti in deželnem izvoru ne smemo pozabiti, da se je armada pravzaprav postavljala s svojo nadnacionalnostjo. To je seveda do neke mere bila le fraza, a del častnikov bi gotovo imel težave z odgovorom na vprašanje o narodnostni pripadnosti. Kar precej jih je izviralo iz mešanih družin. Kot grof Franz Xaver Morstin iz neke zgodbe Josepha Rotha bi pri opredelitvi imeli težave s kriteriji. – »*Er sprach fast alle europäischen Sprachen gleich gut, er war fast in allen europäischen Länder heimisch, seine Freunde und Verwandten lebten verstreut in der weiten und bunten Welt. Ein kleineres Abbild der bunten Welt war eben die kaiser- und königliche Monarchie, und deshalb war sie die einzige Heimat des Grafen.*«³³⁹

Posebno skupna vojska, ta »*armada brez države*« – kot jo je posrečeno označil Johann Christoph Allmayer-Beck, je bila v času cvetočih nacionalizmov nekakšen zadnji preostanek nadnacionalnega avstrijskega patriotizma. Zato je bila seveda trn v peti Madžarom, ki so si namesto nadnacionalne sile želeli mnogonarodne vojske, ki bi jo sestavljali nacionalni kontingenti.³⁴⁰ Prestolonaslednik Franc Ferdinand je besnel: »*Es ist hoechste Gefahr in Verzuge, denn in Ungarn arbeitet alles dahin um die einzige und verlässlichste Stütze der Monarchie und Dynastie, die Armee, auch noch zu ruinieren.*

Ich weiss nicht ob meine Bemühungen von Erfolg gekrönt sein werden, aber ich habe jetzt schwere Zeiten durchzumachen.

Denn wer mir and die Armee greift, der greift mir ans Herz, und ich kann es nicht verwinden, dass die alterwürdigen Traditionen der Armee einer revolutionaeren Bande und Horde ausgeliefert werden sollen!«³⁴¹

Nadvojvoda je pač menil, da je anacionalna oziroma nadnacionalna, le cesarju vdana armada, *conditio sine qua non* obstoja monarhije.³⁴² In v tem se je izjemoma ujemal s starim cesarjem.

Kljub vsemu razpravljanju o anacionalnosti in nadnacionalnosti je treba opozoriti tudi na drugo plat. Tudi v armado so se v novem stoletju pretihotapili ljudje, ki kot otroci svojega časa še zdaleč niso bili strpni do drugih narodov. O tem nam pričajo usode nekaterih častnikov po prvi svetovni vojni³⁴³ in pa incidenti, ki so se dogajali pred njo. Enega izmed njih je obravnaval tudi kranjski deželni zbor v razpravi o poročanju c.kr. korespondenčnega urada. V želji, da bi dokazal pristranskost korespondenčnega urada, je poslanec dr. Šušteršič raziskal spopad kadeta Mallitscha z demonstranti na ljubljanski železniški postaji in opozarjal, da je ta pretep sam izzval z nesramnimi vzkliki: »*Sind die windische Lausbuben noch immer draußen? ... Marsch weg, windische Bage. Marsch weg!*«³⁴⁴

³³⁸ Ferdinand Strobl von Ravelsberg, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17 1674–1910*, Laibach 1911, str. 316, 317.

³³⁹ Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers* (v: Joseph Roth, *Die Büste des Kaisers – Kleine Prosa*, Stuttgart 1969, str. 4). Prim. tudi I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 223.

³⁴⁰ J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht ...*, str. 89.

³⁴¹ Pismo Franca Ferdinanda nekdanjemu pribočniku Heinrichu Kraus von Elislagu z dne 29.4.1903 (KA, Nachlaß Kraus v. Elislagu, B/1408:4).

³⁴² J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht ...*, str. 94–97.

³⁴³ I. Deák v poglavju o habsburških častnikih v nasledstvenih državah navaja vrsto častnikov, ki so se spogledovali s fašizmom in nacizmom. Morda velja omeniti ustaša Slavka Kvaternika ali vodjo madžarskih fašistov Ferenc Szálasi, ki je 1944 na čelu Madžarske nasledil admirala Miklósa Horthyja (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 248–256).

³⁴⁴ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 27. septembra 1904 do 17. oktobra 1904. (Po stenografičnih zapisnikih.), 45. zvezek; *Verhandlungen des krainischen Landtages zu Laibach vom 27.*

Ali si je kadet zaradi tega zaslužil tepežkanje, ne vem, vsekakor pa njegovo ravnanje ni bilo v skladu z armadnimi ideali. Ni mi znano niti, kako je vojska reagirala na kadetove izpade in na njegov nečastni poraz v boju z demonstranti. Dogodek pa lepo ilustrira, da se tudi armada kljub drugačnim željam ni mogla izogniti nacionalnim sporom in politiki. Toda strinjamo se lahko z Igorjem Grdino, ki pravi, da nemškonacionalni duh v armadi še ni prevladal, in zapiše: »*Za napredovanje je bila pač odločilna zvestoba prestolu...*«³⁴⁵

»*To niso ljudje! To so socialisti!*«³⁴⁶ – častniki in politika

Na kratko želim osvetliti še udeležbo častnikov (in armade) v politiki. Te formalno sploh ne bi smelo biti, kajti aktivni oficirji (in tudi vojaki na služenju vojaškega roka) niso imeli ne aktivne ne pasivne volilne pravice.³⁴⁷ Dokumenti nam tudi pričajo, da je vojska vmešavanje častnikov v politiko običajno preganjala; v osebnih papirjih vpletenega je bil poslej zapisan izrečeni ukrep – »*Wurde ihm als Militär [???] Commandant in Klagenfurt wegen Anständen in Lokal Angelegenheiten, die Mißbilligung des k.u.k. Reichskriegs-Ministeriums bekannt-gegeben.*«³⁴⁸

Seveda so mnogi našli pot mimo takih omejitev in v ozadju igrali pomembno vlogo v politiki. Ker je vojska s svojo močjo *de facto* bila tudi politična sila, to ni bilo težko vrhu armade. Poleg tega je cesar vrsto visokih administrativnih položajev prepustil častnikom. Takšno ravnanje je pisca političnega pregleda v *Slovenskem narodu* ob priliki privedlo do kritičnega sklepanja, da »*je videti, [da] imajo avstrijski generali več administrativnega in političnega talenta, kakor pa strateškega.*«³⁴⁹ Jasno pa je, da je bil položaj celotnega častniškega korpusa drugačen. Močna povezanost narodnega vprašanja s politiko je to v armadi, ki se je dičila z nadnacionalnostjo, napravila za precejšnje tabu temo. Zvestoba častnika naj bi pač veljala monarhiji in cesarju, ne pa stranki ali narodu.³⁵⁰

Predrzo pa bi bilo trditi, da so bili oficirji apolitična bitja; gotovo so imeli mnogi še kako izoblikovana mnenja tudi o politiki. Oficirski bonton je celo prepričeval skeptike, da je informiranost o politiki del splošne razgledanosti.³⁵¹

Upam si trditi, da je bilo politično opredeljevanje dosti bolj izrazito pri častnikih, ki so v vojsko prišli mimo sistema vojaškega šolstva (torej pri enoletnih prostovoljcih oz. rezervnih častnikih) in jih ta ni uspel oblikovati po meri vojske. Podobno je mnenje Otta von Kiesewettra v njegovem predavanju o častnikih stare armade: »*Eine noch grössere Rolle als für den Berufsoffizier, spielte die Nationalitätenfrage für den Reserveoffizier. Die kurze*

September 1904 bis 17. Oktober 1904. (Nach Stenographischen Aufzeichnungen.), 45. Band, Ljubljana 1905, str. 33. Zahvaljujem se kolegu mag. Andreju Rahtenu, ki me je opozoril na navedeno debato v deželnem zboru.

³⁴⁵ Igor Grdina, *Blasius Schemua, avstro-ogrski vojskovodja* (v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana 1995, str. 106, 107).

³⁴⁶ Miroslav Krleža, *Trije domobranci* (v: M. Krleža, *Hrvatski bog Mars*, str. 140).

³⁴⁷ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, Razprave in eseji 10, Ljubljana 1965, str. 140.

³⁴⁸ Zulaß zum Hauptberichte pro 1900..., *Qualifikationsliste Ferdinand v. De Sommain*, *1842 (*Qualifikationslisten*, KA).

³⁴⁹ *Slovenski narod*, 13.10.1868, št. 82, str. 4.

³⁵⁰ Častniki so morali med drugim že v kadetnici podpisati izjavo (*Revers*), da s svojo častno besedo jamčijo, da ne pripadajo nobeni tajni družbi in da: »[ich] auch in Zukunft niemals in eine solche einreten werde« (prim npr, *Revers* Hermann Kunstla; v: *Qualifikationsliste Hermann Kunstl*, *1889; *Qualifikationslisten*, KA).

³⁵¹ »*Nachdem man manchmal die Ansicht hört, dass es für Officiere unstatthaft sei, von Politik zu sprechen, so dürfte die berechtigende Bemerkung nicht überflüssig sein, dass jeder Gebildete, also auch der Officier, etwas von derselben verstehen muss und sich daher ohneweiteres unter Kameraden über dieses Thema unterhalten kann. Es ist eben ein Unterschied zwischen 'über Politik sprechen' und 'Politik betreiben'.*« (A. Schneider, *Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*, str. 20).

*militärische Dienstzeit konnte sein Wesen und Denken nicht wandeln. Er trug die Eigenheiten seines Volkes – selbstverständlich mit individuellen Abstufungen – durchs weitere Leben.*³⁵²

Rezervisti, ki so se aktivirali, so morali politično delovanje seveda opustiti, tisti v civilu pa so se (saj so bili vendar inteligentje) mnogokdaj zapletli v politiko. Nekateri so postali celo socialdemokrati! Vojska nad tem seveda ni bila navdušena in se ni obotavljala odvzeti činov častnikom v rezervi, ki naj bi se s svojo politično dejavnostjo pregrešili zoper stanovsko čast. Častni sveti so redno obravnavali primere socialdemokratskih, pa tudi nemškonacionalnih in drugih politično ali narodnostno preveč zagrelih rezervnih kadetov oziroma častnikov. Na drugi strani pa je priljubljen politični akt postala tudi demonstrativna odpoved rezervnemu činu.³⁵³

Omejitve pa, kot sem že zapisal, niso veljale vedno in za vsakogar. Primer ljubljanskega župana Ivana Hribarja priča, da so se bili visoki častniki pripravljeni spustiti v vsakovrstna mešetarjenja, da bi odstranili armadi neljubega politika. V svojih spominih Hribar namreč trdi, da je njegovo nepotrditve na mesto ljubljanskega župana v navezi z Ivanom Šušteršičem izposloval general Oskar Potiorek.³⁵⁴

V povezavi s tem dogodkom se postavlja vprašanje, kako aktivno vlogo je armada kot celota v resnici igrala v politiki. Posebno obravnavo bi si gotovo zaslužila še asistenčna služba – uporaba vojaških enot v policijske namene, ki tudi v Ljubljani ni bila redka. Vendar bi pisanje o tem že precej seglo čez okvire tega dela, zato se bom omejil le na zapis nekaj ilustrativnih epizod, ki so tako ali drugače povezane z Ljubljano.

Vsekakor ne morem mimo Maximiliana Rongeja, ki je leta 1902 kot nadporočnik, dodeljen generalštabu, za eno leto prišel v štab ljubljanske 44. domobranske pehotne brigade. Svojo službo je opravljal tako dobro, da si je prislužil izredno napredovanje. Leta 1908 je bil dodeljen obveščevalni službi generalštaba (*Evidenzbüro des Generalstabes*) in po kratki frontni službi leta 1917 postal šef le-te (*Chef des Evidenzbureaus und der Nachrichten-Abteilung des Armeeoberkommandos*).³⁵⁵ V njegovi zapuščini v dunajskem Vojnem arhivu je ohranjenega precej materiala, ki med drugim osvetljuje tudi delovanje posebne *P(olitische)-Gruppe*, ki je bila avgusta 1915 ustanovljena v okviru vojaške obveščevalne službe. Njene naloge so bile »vor allem in verschiedenen Berichten über den jeweiligen Stand der staatsfeindlichen Propaganda...«³⁵⁶ Posamezni referati pa so se ukvarjali s Čehi, Poljaki in Ukrajinci, Jugoslovani, Madžari in Romuni, Italijani ter mednarodnimi gibanji (socialisti,

³⁵² O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee* (KA, B/861, fol. 11r, 12).

³⁵³ Prim. Ernst Zehetbauer, *Die Einjährigen in der alten Armee. Das Reserveoffizierssystem Österreichs-Ungarns 1868–1914*, diplomsko delo, Wien 1994, str. 121–131. O socializmu v armadi prim. tudi: Janez Rotar, *Politična in socialna misel Podlimbarskega*, Razprave in eseji 14, Ljubljana 1969, str. 119–123. Fran Maselj-Podlimbarski se je s svojimi stališči (tako javnim kot zasebnimi) seveda močno razlikoval od predstav o avstrijskem častniku, zato je njegova usoda še toliko bolj zanimiva. Njegova pot opozarja na možnost obstoja relativno radikalnih prepričanj te ali one vrste tudi med častniki, hkrati pa se zastavlja vprašanje, zakaj Maslja niso vrgli iz vojske. Ali je sicer strog sistem obnašanja častnikov blažila pregovorna avstrijska šlamparija?

³⁵⁴ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 363, 364. Primerjaj tudi Igor Grdina, *Ivan Hribar nič več župan* (v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Ljubljana 1995, str. 106, 107).

³⁵⁵ M. Ronge je bil rojen 9.11.1874 na Dunaju. Končal je terezijansko vojaško akademijo in 1896 vstopil v vojsko. 1901 je končal generalštabno šolo. Poveljnik obveščevalne službe je bil do 1919. Med drugim je bil član štiričlanske komisije, ki je znamenitega vohuna Alfreda Redla v noči 24.5.1913 obiskala v hotelu na Herrengasse in mu dovolila, da se je s (»častnim«) samomorom izognil natančnemu zasliševanju (Gerd Holler, ... *für Kaiser und Vaterland*, str. 350). Po vojni je bil ministrski svetnik v uradu zveznega kanclerja. Po priključitvi Avstrije Nemškemu rajhu je bil interniran v Dachau. Umrl je leta 1953 (biografijo povzemann zlasti po tipkopisu Oskarja Regeleja, *Ministerialrat General Maximilian Ronge* + in drugih dokumentih, priloženih *Qualifikationsliste* Maximilian Ronge, *1874; *Qualifikationslisten*, KA).

³⁵⁶ Navajam po tipkopisu v zapuščini M. Rongeja (KA, Nachlaß Ronge, B/126, fol. 534). Po tem tekstu sem tudi povzel delovanje *P. Gruppe*.

cionisti, prostožidarji...).³⁵⁷ Med zanimivimi problemi, ki jih je obravnavala *P-Gruppe*, je naveden tudi judenburški vojaški upor.³⁵⁸

Res je seveda, da je bila *P-Gruppe* organizirana šele v vojni – v obdobju »vojnega absolutizma«, ko je bila klima bolj naklonjena vohunom in ovaduhom, vendar njena organizacija kaže, da so se bili deli vojske še kako pripravljeni vmešavati v notranjo politiko države.³⁵⁹ Svojo vohunsko dejavnost je Ronge popisal tudi v dveh knjigah, ki sta izšli po vojni.³⁶⁰ V knjigah nekajkrat nastopajo tudi »*gewisse Kreise*« Slovencev: »*Verhaftungen wegen serbenfreundlicher Äußerungen und Majestätsbeleidigungen, die Notwendigkeit der Einstellung fast aller Sokolvereine und einiger sonstiger serbophiler, antimilitaristischer und sozialdemokratischer Verbände, Äußerungen serbophiler Strömungen bei der Gymnasialjugend [waren] symptomatisch. ... Besonders die Geistlichkeit wühlte die Seelen auf...*«³⁶¹

Medvojna vohunska dejavnost ter njene posledice gotovo predstavljajo temnejšo plat sobivanja prebivalstva slovenskih dežel in avstrijske armade. V zaostrenih razmerah so na dan prišle vse predvojne zamere in vojska je v vojni očitno videla dobrodošlo priložnost za poravnavo starih računov. Značilen je tekst, ki ga je leta 1916 izdalo cesarsko in kraljevo poveljstvo jugozahodne fronte in ki sladostrastno našteva vse stare zamere in ne skriva, da je pisec krilatico nemškega kanclerja Bethmanna-Hollwega o odločilnem spopadu med Germani in Slovani razumel kot navodilo za obračun z avstrijskimi Slovani.³⁶²

Toda poleg uveljavitve vojnega absolutizma je potrebno med vzroke za tako zaostritev razmer šteti tudi personalne spremembe, ki jih je vojna prinesla armadi. Številni rezervni častniki so v aktivno službo prinesli tudi stališča iz civilnega življenja, kar ni ušlo vojaški preiskovalni komisiji, imenovani z mandatom, da razišče sporno delovanje vojske zoper Slovence: »... v mnogih primerih [so] osebe, ki so v svojem civilnem življenju sledile nemško nacionalni politiki, mislile, da [so] lahko zdaj, ko so kot rezervni ali domobranski oficirji opravljale aktivno službo, pooblašcene, da smejo z vojaškega stališča soditi svojim nacionalnim in političnim nasprotnikom in se pri tem ravnati po svojih osebnih nazorih o državi sovražnem mišljenju.«³⁶³

Seveda osrednje mesto v zgoraj omenjeni knjižici, ki nam ponuja lep pogled v vojaško dušo, zavzemajo neredi septembra 1908, med osebnostmi pa je bil prav nič presenetljivo v središču pozornosti Ivan Hribar, vodja »*radikalne struje*« v slovenski liberalni stranki: »*die trotz des politischen Bündnisses mit den Deutschen ihre weitgehenden nationalen Pläne rücksichtslos zu verwirklichen trachtete.*«³⁶⁴ Vendar pa srd ni usmerjen le nanj, saj je avtor

³⁵⁷ KA, B/126, fol. 528 r.

³⁵⁸ Rokopisni popravek na tipkopisu v: KA, B/126, fol. 537.

³⁵⁹ Poveljstvo 3. armadnega zbora je že v času balkanskih vojn zbiralo podatke o politično sumljivih Slovencih ter Hrvatih, ki naj bi jih v primeru spopada s Srbijo, Rusijo ali z Italijo takoj pozaprl (Janko Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročilo vojaške in vladne komisije*, Viri 1, Ljubljana 1980, str. 8). O medvojnem delovanju armade na Slovenskem prim. tudi: Rok Stergar, »*Politični cilji slovenske inteligence*« : *Nekaj drobcev o vohunih in vojakih*, Zgodovina za vse, leto V/98, št. 1, str. 21–29 in tam navedeno literaturo.

³⁶⁰ Max[imilian] Ronge, *Kriegs- und Industrie-Spionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst*, Zürich-Leipzig-Wien 1930 in Max[imilian] Ronge, *Meister der Spionage*, Zürich-Leipzig-Wien 1934.

³⁶¹ M. Ronge, *Kriegs- und Industrie-Spionage*, str. 100.

³⁶² Knjižica je že citirano poročilo *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*.

³⁶³ Navedek iz poročila vladne komisije citiram po prevodu v: Janko Pleterski, *Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno* (v: *Koroški plebiscit. Razprave in članki*, Ljubljana 1970, str. 78).

³⁶⁴ *Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz*, str. 3.

brošure major avditor dr. Albin Schager menil, da: »auch die *klerikale Partei* ist nicht so loyal, wie man nach gelegentlichen Äußerungen ihrer Führer annehmen möchte...«³⁶⁵

Po nadaljnjih straneh dokazov vprašljive lojalnosti Slovenske ljudske stranke ne more biti več presenetljivo, da je kot »*einzigste einwandfreie slowenische Politiker*« ostal le vitez Josip Pogačnik.³⁶⁶ Družbo mu je pogojno delal samo še liberalec dr. Ivan Tavčar, ki je bil sicer neoporečen župan, a »*natürlich auch ihm die Verantwortung für das politische Wirken seiner Parteigenossen trifft*.«³⁶⁷ Da so morali biti kriteriji za uvrstitev med izbrance res strogi, priča tudi dejstvo, da mednje ni bil uvrščen niti monarhiji do konca zvesti kranjski deželni glavar in načelnik VSLS dr. Ivan Šušteršič. – »*Immerhin hat auch Dr. Sušteršič bei seinem politischen Auftreten in der südslowenischen Frage wiederholt Auffassungen verfochten, die mit dem österreichischen Standpunkte im starken Gegensatz waren*«,³⁶⁸ je trdil posvečeni major avditor.

Ko danes beremo ta umotvor, se ob tem seveda zlasti zabavamo in se čudimo intelektualnim akrobacijam pisca, takrat pa so zaradi podobnih spisov mnogi končali v konfinaciji, zaporu ali celo pred strelskim vodom.³⁶⁹ Seveda pa nas posamične epizode prepričujejo, da se tudi med vojno vsi niso pozverinili – niti vsi častniki ne.³⁷⁰

Epilog

»Bilo je ob tej uri, ko je stal moj prijatelj Tunda, star 32 let, čil in zdrav, mlad močan možki z vsakršnimi talenti, na trgu pred Madeleine, sredi prestolnice sveta in ni vedel kaj početi. Ni imel poklica ne ljubezni ne veselja ne upanja ne ambicije in niti ne egoizma.

Tako odveč kakor on ni bil nihče na svetu.«³⁷¹

Tako žalostno se konča zgodba o nekdanjem cesarsko-kraljevem nadporočniku, ki se ne znajde v svetu po koncu vojne. Zgodba, ki sem jo poizkušal obnoviti v tej diplomii, se je pravzaprav končala z začetkom 1. svetovne vojne. Življenje častnikov dvojne monarhije se je takrat popolnoma spremenilo in čez štiri leta države, ki so ji služili, ni bilo več. Konec je bilo blišča raznobarnih uniform na promenadah in plesiščih monarhije. Na drugi strani pa je bilo konec tudi življenja v znaku občutka brezperspektivnosti, ki ga je v *Radetzkyjevi koračnici* tako dobro predstavil prav Joseph Roth.

»15.8.1914.

12. Mobiltag. Um 10^h58 vorm. Abfahrt von Laibach unter großer Teilnahme der Zivilbevölkerung. Die Mannschaft wurde vom Land Krain und der Stadt Laibach bewirtet. Die Waggonen bekränzt mit Blumen und Fahnen, entlang der ganzen Strecke Jubel und Begeisterung. Auch Passagiere der wenigen begegnenden Züge riefen uns Segenswünsche

³⁶⁵ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 8.

³⁶⁶ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 14.

³⁶⁷ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.

³⁶⁸ Die politischen Ziele der slowenischen Intelligenz, str. 15.

³⁶⁹ Zaradi preganjanja Slovencev so poslanci po otvoritvi parlamenta 1917 večkrat interpelirali. Preiskavo sta opravili vladna in vojaška komisija, vendar na podlagi poročil ni prišlo do ukrepov (prim. J. Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročilo vojaške in vladne komisije* in Janko Pleterski (ur.), *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Priloge poročilom vladne komisije* (izbor), Viri 2, Ljubljana 1982). Pri sestavljanju odgovorov na interpelacije je sodelovala tudi *P.-Gruppe*, ki je dala na voljo svoj zbrani material (KA, B/126, fol. 535).

³⁷⁰ Nekaj zanimivih spominov v: I. Grdina, *Arduš, pejmo še v bar!*, str. 139, 140.

³⁷¹ Joseph Roth, *Beg brez konca*, Ljubljana 1966 (prevedla Maila Golob); str. 117; originalna izdaja npr.: Joseph Roth, *Die Flucht ohne Ende. Ein Bericht*, Köln 1994, str. 142, 143. Prva izdaja je izšla 1927.

zu...«, si je v dnevnik, ki je v stenografiranem originalu in prepisu ohranjen v njegovi zapuščini, zapisal Franc Dobnik.³⁷²

Tako Dobnik kot mnogi drugi se iz svetovne vojske niso vrnili. Hkrati z njimi je izginila armada, ki so ji služili in z njo dolga tradicija, ki je tudi del naše zgodovine. Ostali so nekateri izrazi in številni spomini. In ostale so nekatere stavbe, ki pa jih v zadnjem času zamenjujejo veleblagovnice in McDonaldsove restavracije pa tudi muzeji. Preteklost je pač največkrat uporabna le za zgodovinarje.

Zusammenfassung

Das Ljubljanaer Offizierskorps zwischen der Jahrhundertwende und dem Ersten Weltkrieg

Rok Stergar

»Tapfer und ritterlich, eine Persönlichkeit von kühnem Sinne, von adeliger Denkart und gebildetem Geiste, streng im Dienste und gewissenhaft in der Pflichterfüllung, für Kaiser und König und Vaterland erforderlichenfalls bereit, sich freudig zu opfern, seiner Armee, seiner Fahne und Waffe mit flammendem, himmelstürmendem Enthusiasmus zugethan, gegen Untergebene wohlwollend und vorsorglich, gegen Vorgesetzte gehorsam, offen und charaktervoll, in der Gesellschaft fröhlich mit den Fröhlichen, im Missgeschicke unverzagt und selbst mit dem letzten Gagengulden in der Tasche guten Muthes und unversiegbarer Laune, im Umgange bescheiden und liebenswürdig, eifrig in der Jagdlust, fest auf dem Schießstande, schneidig auf dem Fechtboden und sicher im Sattel, kurz ein ganzer Soldat, ein lebensfroher guter Mensch und ein thatkräftiger Patriot, 'im Kopfe kalt und klar, im Herzen warm und wahr': das ist der kaiserlich und königliche Officier.« (Alfons Danzer, *Unter den Fahnen. Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen*, Prag-Wien-Leipzig 1889, S. 78).

Wollte man dem Armeepropagandisten der obigen Zeilen Glauben schenken, dann würde man meinen, Offiziere der k.u.k. Armee seien wahre Übermenschen gewesen, die Verkörperung des ritterlichen Ideals am ausgehenden 19. Jahrhundert. Dem realen Bild, das sich natürlich von dieser Idealvorstellung abhob, ging der Autor im vorliegenden Beitrag über die Offiziere in Ljubljana (Laibach) nach. Gegenstand der Untersuchung sind also die Offiziere als berufliche und soziale Gruppe und ihre Eingliederung in das Leben der Stadt Ljubljana und ihres Bürgertums. Derartige Forschungen sind auch in der Welthistoriographie relativ neu. Trotz der Tatsache, daß das Militär eine große Rolle in der Geschichte spielte, ist erst in den letzten zwei Jahrzehnten eine Verlagerung des historischen Interesses von der bisher üblichen Schilderung von Schlachten und Feldherren oder einzelnen Militäreinheiten zur Untersuchung des Offizierskorps oder der Soldaten als besonderer Gruppe festzustellen. Ob der Grund dafür zum Teil darin zu suchen ist, wie István Deák feststellt, *»daß Historiker und Intellektuelle sich im allgemeinen nur ungern mit einer Gruppe beschäftigen, die für sich nichts anderes darstellt als einen Haufen rauher Kerle«* (István Deák, *Der k.(u.)k. Offizier 1848–1918*, (zweite verbesserte Auflage) Wien-Köln-Weimar 1995, S. 17), bleibt dem Leser überlassen.

Die Hauptquelle für das behandelte Thema sind *Qualifikationslisten* – eine Art Personalmappen der Offiziere, die im Wiener *Kriegsarchiv* aufbewahrt werden. Darin verzeichnete die österreichische Armee das Leben ihrer Offiziere, und sie stellen daher eine unschätzbare Quelle zur Erforschung dieses Bereiches dar. Quellenangaben machen einen wesentlichen Teil der vorliegenden Arbeit aus. Den *Qualifikationslisten* sind manchmal Zeugnisse der Militärschulen, Berichte über Urlaub, Krankenstand, Ergebnis regelmäßiger Schießübungen u.a.m. beigelegt, die streng genommen, meistens zwar nicht dazu gehören, sich jedoch zu einem Mosaik zusammenfügen lassen.

³⁷² Tipkopisni prepis stenografiranega dnevnika Franca Dobnika (KA, Nachlaß Dobnik, B/1365:1, str. 2).

Es wurden auch andere Quellen verwendet, die Ljubljanaer Zeitungen gesichtet, und außer den bestehenden wissenschaftlichen Werken, deren Zahl in den letzten Jahren zunimmt, auch die Memoirenliteratur und die Belletristik herangezogen. Das Motiv des Offiziers- und Soldatenlebens kommt in der Literatur nämlich relativ oft vor, und manchmal stellt eben die schöngestigte Literatur die einzige Quelle zur Beschreibung einzelner Themen dar, zumal viele von diesen von den amtlichen Quellen und Lebenserinnerungen gemieden bzw. außer acht gelassen werden.

Wie bereits erwähnt, entstammt ein Großteil der Angaben den *Qualifikationslisten*. Mithilfe der Sichtung der beiden Schematismen (für das k.u.k. Heer und für die k.k. Landwehr) für die behandelten Jahre stellte der Autor ein Verzeichnis von über tausend Offizieren (ca. 300 Offiziere der k.k. Landwehr und ca. 700 des k.u.k. Heeres) zusammen, die zwischen 1900 und 1914 ihren Dienst in Ljubljana verrichten könnten. Da die Schematismen nach Einheiten (Regimentern, Bataillonen bzw. Divisionen) gegliedert sind und weil die meisten von ihnen an mindestens zwei Orten stationiert waren (17. Infanterieregiment etwa in Ljubljana und Klagenfurt), gibt erst die *Qualifikationsliste* Auskunft darüber, ob der einzelne Offizier tatsächlich auch in Ljubljana seinen Dienst absolvierte.

Das ursprüngliche Vorhaben, die *Qualifikationslisten* aller tausend Offiziere zu sichten, mußte der Verfasser in Wien – infolge der langsamen Ausgabe von Archivalien im *Kriegsarchiv* – aufgeben und er entschied sich folglich für die Sichtung eines beliebigen Teils des Verzeichnisses, der ca. ein Viertel (259) der Offiziere vom Verzeichnis erfaßte. 190 davon haben in der Tat in Ljubljana gedient. Dieser Anteil ermöglicht – trotz der geringen absoluten Zahl – dennoch eine hinreichend große Verlässlichkeit bei der statistischen Auswertung. Die auf diese Weise versammelten Angaben stellten die Basis dar, die durch eine Übersicht anderer Archivbestände, Zeitungen und literarischer Werke sowie durch Forschungsergebnisse anderer Autoren ergänzt wurde. In Ljubljana wurde außer der Presse den Fond *Drobni tisk* (Kleindrucke) der *Knjižnica Narodnega muzeja Slovenije* (Bibliothek des Nationalmuseums Sloweniens) gesichtet, wo manche interessante Einzelheiten über das gesellige Leben der Offiziere zu finden sind. Außerdem verwendete der Autor einige Angaben aus den Beständen des *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (Historisches Archiv Ljubljana). Dabei sei gleich hinzugefügt, daß die Archivbestände der Regimenter, die in Ljubljana stationiert waren, und die des 3. Korps in Graz, höchstwahrscheinlich für das behandelte Thema relevante Angaben enthalten. Eine Sichtung der *Porträtsammlung*, die ebenso im Wiener *Kriegsarchiv* aufbewahrt wird, würde diese Darstellung mit Sicherheit bereichern.

Beim Verfassen der vorliegenden Abhandlung versuchte der Autor, eine Erörterung der allgemeinen Lage jener Zeit, der Entwicklung von Armee und ihren Angehörigen in Österreich und in der Welt sowie anderer allgemeiner Fragen zu vermeiden. All dies bedeutete nur ein Referieren anderer, kompetenterer Autoren, deren Werke bei den Anmerkungen angeführt wurden. Wenn sich dies trotz allem als unumgänglich erwies, versuchte der Verfasser sich möglichst kurz zu fassen und sachlich zu bleiben.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Vprašanje arhivov ne more zanimati samo zgodovinarjev, zlasti onih, ki se bavijo z znanstvenim raziskovanjem, temveč mora zanimati tudi širše kroge naše javnosti, zlasti tudi organe naše ljudske oblasti. Arhivi namreč nimajo pomena samo za historike, ker zbirajo, urejajo, hranijo in omogočajo znanstveno uporabo onih pisanih dokumentov naše preteklosti, ki so res važni in zaslužijo, da se hranijo in študirajo, temveč imajo tudi velik politični in upravni pomen.

(France Škerl, *O perečih vprašanjih naših arhivov*, ZČ 2–3, 1948–1949, str. 165–66)

... pred štirimi desetletji?

Začetki proizvodnje papirja na ozemlju, ki je pred prvo svetovno vojno pripadalo avstroogrski monarhiji, segajo nazaj v pozni srednji vek. Vendar je dalo večji polet tej proizvodnji šele reformacijsko gibanje v prvih desetletjih 16. stoletja. Tipični predstavniki začetne oblike proizvodnje so bili mlini za papir. Kmalu so se mnogi izmed njih razvili v manufakture, ki so prevladovalle skoraj do sredine preteklega stoletja.

(Jože Šorn, *Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve*, ZČ 12–13, 1958–59, str. 151)

... pred tremi desetletji?

Davorin (Martin Matvejevič) Hostnik je ena najzanimivejših osebnosti v zgodovini rusko-slovenskih kulturnih in družbenih stikov. Sestavljaivec prvega rusko-slovenskega in slovensko-ruskega besednjaka, aktiven publicist, nastopajoč na straneh slovenskega in ruskega tiska, je bil Hostnik neutrujen bojevnik za rusko-slovensko prijateljstvo. Zato njegovo življenje in njegovi nazori izživajo zanimanje tako pri sovjetskem kakor pri slovenskem bralcu.

(Iskra V. Čurkina, *Davorin Hostnik*, ZČ 22, 1968, št. 3–4, str. 261)

... pred dvema desetletjema?

Poznavanje zgodovine Slovencev do časa razvitega fevdalizma sloni večinoma na analizi pisanih in le v neznatni meri tvarnih (arheoloških) virov. Ker pa se količinsko večja le poznavanje tvarnih virov in ker le ti lahko prispevajo tudi k novi vsebinski opredelitvi pisanih virov, je najširša uporaba tvarnih virov v povezavi s pisanimi viri neizogibna pri raziskovanju slovenske preteklosti.

(Andrej Pleterski, *Uporaba arheoloških najdb in zgodovinskih virov pri srednjeveškem zgodovinskem raziskovanju (na primeru Bleda in razvoja tamošnjega briksenskega gospodstva)*, ZČ 32, 1978, št. 4, str. 373)

... pred desetletjem?

O revolucionarnem vrenju v Prekmurju v letih po prvi svetovni vojni imamo že nekaj napisanega, vseeno pa še vedno niso znani in obdelani vsi viri, kaj še, da bi opravili nekakšno sintezo. Potrebno bo gotovo še precej časa, da iz arhivov pobereмо vse primarne vire. Kot nadomestilo so sicer že uporabljeni tudi sekundarni viri (iz časnikov in spominov), a bo potrebno to prav tako preveriti.

(Franc Kuzmič, *Prispevki k revolucionarnem vrenju v Prekmurju leta 1918*, ZČ 42, 1988, št. 4, str. 555)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih *Zgodovinskega časopisa*, ki jih vse dobite na upravi ZČ!